

Setinský, Jiří

Krize let 1929-33 a hospodářská politika

In: *Teorie krizí v Československu*. Vyd. 1. V Praze: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, pp. 101-158

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119600>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KRIZE LET 1929—33 A HOSPODÁŘSKÁ POLITIKA

Hospodářské procesy první etapy všeobecné krize kapitalismu přivodily v buržoazní politické ekonomii významnou změnu i v tom smyslu, že se politická ekonomie více než kdykoliv předtím začala zabývat otázkami praktickými a že se snažila ze svých teoretických pouček vyvozovat praktické závěry. Buržoazní ekonomové pochopili, že již nestačí abstraktně teoreticky dokazovat předností kapitalismu, nýbrž že musí přispěchat na pomoc buržoazii znepokojené ostrými projevy rozporů kapitalismu i konkrétními radami, jak překonávat hospodářské obtíže. Až do té doby vyhraněný rozdíl mezi národohospodářskou teorií a národohospodářskou politikou se začíná stírat a buržoazní ekonomická teorie dostává i výrazně praktické zaměření. Významnou úlohu měla v tomto vývojovém procesu právě krize let 1929—33, kdy se setkáváme se zajímavým jevem: Vedle všeobecné teorie krize konstruují různí buržoazní ekonomové i „zvláštní“ teorie krize let 1929—33, teorie, jež s jejich „všeobecnou“ teorií popř. ani nesouvisí. Zato však z těchto „zvláštních“ teorií vyplývají vždy určité požadavky a návrhy hospodářsko-politické, za nimiž se pochopitelně skrývají zájmy různých skupin buržoazie.

Tomuto procesu se ovšem nevyhnula ani buržoazní politická ekonomie v Československu. Úkolem této kapitoly je, aby v ní autor podal rozbor těchto „zvláštních“ teorií v Československu spolu s rozbořem příslušné hospodářské politiky a aby ukázal na zájmy, jež tuto politiku ovládaly. Nejprve je však nutno podat stručný přehled vývoje cyklu v letech 1918—1938 a ukázat na jeho zvláštnosti. Nepůjde zde jen o výklad problémů československých. Krize let 1929—33 byla jevem světovým, a proto její zvláštnosti v Československu je nutno zkoumat v rámci krize světového kapitalistického hospodářství.

1. Hospodářský cyklus v letech 1918—1938

Rok 1914 byl kritickým momentem, kdy se schylovalo k propuknutí cyklické hospodářské krize. Její průběh byl však přerušen válkou, žádající si dosud nevídaného vypětí hospodářského. To ovšem nemohlo zůstat bez odezvy na hospodářský život vůbec.

Bezprostředně po válce nastala kratší deprese spojená s přestavbou válečného

hospodářství na mírové podmínky. Poté nastává většinou rychlé oživení až rozmach. V roce 1920 však již propuká v USA a v Japonsku krize z nadvýroby, jež se šíří do Evropy a v nemalé míře postihuje i Československo. Byla sice ostrá, ne však příliš dlouhá. Přesto se kapitalistické státy z ní vzpamatovávaly dosti těžce. Teprve v letech 1924—25 je překonána deprese a zároveň se jednotlivé kapitalistické státy, zejména evropské, přiblížily k předválečné úrovni nebo ji překročily.

V této době také upevnila buržoazie po porážkách dělnické třídy i svou politickou moc a kapitalismus vstoupil do období své dočasné politické a hospodářské stabilizace. Ta však stála z celé řady příčin na neméně vratkých nohou než první poválečný rozmach.

Především je třeba mít na mysli, že celý vývoj probíhal v období všeobecné krize kapitalismu, kdy bylo podlomeno v základech panství kapitalismu a všechny jeho rozpory dosáhly nebývalé hloubky. To ukázal průběh počátků první etapy všeobecné krize — období poválečných sociálních otřesů a revolucí, kdy v četných zemích buržoazie jen s krajním úsilím a s použitím nejbrutálnějších prostředků uhájila svou moc.

Byly zde však i jiné faktory. Válka ještě zdůraznila zákonitou nerovnoměrnost vývoje kapitalistického světa. V zámoří, které až do války bylo hlavním odběratelem výrobků evropského průmyslu a jeho dodavatelem surovin, začal se pod vlivem úpadku evropského vývozu za války rozvíjet rychleji domácí průmysl. Spojené státy se definitivně vyšvihly na první průmyslovou velmoc světa, zároveň s nimi se rychle rozvinul i japonský a kanadský průmysl. V roce 1929 byla v USA výroba zpracovatelského průmyslu asi o 80 % nad úroveň roku 1913, kdežto v Evropě jako celku (bez SSSR) stoupla jen o necelých 28 %. Vcelku stoupla průmyslová výroba průmyslových evropských zemích v roce 1929 proti roku 1913 jen o 18 % (při značných výkyvech uvnitř této skupiny), naproti tomu v zemědělských evropských zemích (Bulharsko, Jugoslavie, Maďarsko atd.) o 42 %, ze zámořských zemí v USA o 70 %, v Kanadě o 120 %, v Brazílii o 100 %, v Indii o 81 %, v Japonsku dokonce o 192 %.

Válka ovšem nebyla jediným činitelem, Byly tu i vlivy ze změněné technologie, ze změněné struktury světového trhu i z poválečných teritoriálních změn.

Tyto změny se často velmi citelně dotkly tradičních vývozních odvětví evropských zemí. Typický byl případ evropského textilu, zejména bavlnářství, jež bylo zvláště zasaženo industrializací „nových“ zemí, jež jako kapitalistická industrializace se začínala právě od lehkého průmyslu. Pro tento průmysl byla bavlna často i domácí surovina. Např. ve Velké Británii i v Německu spotřeba bavlny v průmyslu v letech 1919—29 nikdy nedosáhla úrovně roku 1913, naproti tomu v četných zámořských zemích podstatně stoupla. Strukturálními změnami byl postižen i československý bavlnářský průmysl zaměřený hlavně na území bývalé monarchie, jejíž spotřebu kryl asi na 57 %. V roce 1929 však

kryje československý bavlnářský vývoz jen 29 % spotřeby tzv. nástupnických států.

Industrializace zámořských zemí i zemědělských evropských zemí znamenala vznik nových tendencí na světovém trhu, jimž bylo třeba se přizpůsobit (např. orientace poptávky na výrobní prostředky). Znamenalo to však i zostření mezinárodní konkurence, zostření otázky trhů. Otázka trhů se zostřovala nadto tím, že z dosahu působnosti kapitalismu byl vyloučen tak ohromný potencionální trh, jakým bylo území SSSR.

Stav mezinárodního obchodu v této době ukazuje, že se kapitalistické země s těmito otázkami nedovedly vyrovnat. Kdežto obchod se surovinami byl v roce 1930 o 20 % vyšší než v r. 1913, pohyboval se obchod s průmyslovými výrobky v letech 1926—30 kolem předválečné výše. Podle některých názorů byla tato stagnace obchodu s hotovými výrobky zaviněna především celními a jinými překážkami plynoucími právě ze zostřené konkurence. To mělo jistě veliký význam, neboť průmysl v „nových“ zemích byl právě budován pod ochranou celních a jiných obchodně politických hradeb.

Podle našeho názoru to však nevysvětluje všechno, nýbrž je nutno přihlédnout i k vývoji světových cen. Zde se nám totiž ukazují rovněž dvě tendence: Dovozní ceny zemí produkujících zemědělské produkty a suroviny stoupají proti předválečné úrovni mnohem více než jejich vývozní ceny, naproti tomu vývozní ceny produktů průmyslových zemí stoupají mnohem více než jejich dovozní ceny. To se nepřímou úměrou promítalo i do objemu obchodu. Vysokým dovozním cenám v zemích produkujících hlavně suroviny odpovídal nízký objem dovozu, nízkým vývozním cenám značný objem vývozu. Naproti tomu průmyslové země dovážely levně a poměrně hodně, vyváželo draho, avšak poměrně málo. Např. Velká Británie i Německo v letech 1925—29 zdaleka nedosáhly při vývozu výrobků zpracovatelského průmyslu úrovně r. 1913.

Je možno říci, že příčinou stagnace mezinárodního obchodu nebyly jen obchodně politické překážky. Důležitou, ne-li hlavní okolností, byly též „cenové nůžky“ mezi dovozními a vývozními cenami zemí produkujících suroviny, čímž se jejich obchodní podmínky (terms of trade) podstatně zhoršovaly. A zde jistě nelze přehlédnouti vliv monopolů na tuto situaci. Ba jistě nechybíme, řekneme-li, že jejich politika tu byla rozhodujícím činitelem.

Deprese vývozu, ať již měla své příčiny ve strukturálních změnách světové výroby, nebo v cenové politice monopolů, měla i své další účinky na příslušná výrobní odvětví. Znamenala nevyužitou výrobní kapacitu, ochabnutí investiční činnosti i nezaměstnanost.

Kromě těchto změn však nastaly i změny ve vývoji technologie a v technice vůbec, jež se dotkly podstatně některých základních výrobních odvětví a tím i národního hospodářství v celku. Např. technický pokrok ve výrobě elektřiny i oceli snížil spotřebu uhlí na jednotku produkce. Tím byla postižena těžba uhlí,

jež trpěla i stagnací některých spotřebitelských odvětví (textil). Vedle toho uhlí začalo pociťovat i konkurenci nafty, zejména jako pohonné hmoty v námořní dopravě. Výsledkem těchto změn bylo, že u obou největších západoevropských producentů uhlí — Velké Británie a Německo — zůstala těžba uhlí v dvacátých letech hluboko pod předválečnou úrovní. Mnohé uhelné oblasti ve Velké Británii, avšak i ve Francii a v Belgii, byly ve stavu trvalé tísně a úpadku. S tím byla spojena i chronická nezaměstnanost, nízké mzdy a ubohá životní úroveň. Taková centra hospodářské paralýzy však měla důležitý vliv i na všeobecnou situaci dotyčných zemí.

Vážné problémy mělo i další základní odvětví — ocelářství. Ač se rozvinula nová významná spotřebitelská odvětví oceli, jako průmysl motorových vozidel a elektrotechnický průmysl, přece alespoň evropské ocelářství vykazovalo ve dvacátých letech znaky tísně. Válka si vynutila rozšíření kapacit v Německu i ve Velké Británii, válkou zničené kapacity byly ve Francii i v Belgii poměrně rychle obnoveny na lepším technickém základě. Těchto kapacit však zdaleka nebylo využíváno. Kromě Francie a Belgie výroba oceli silně kolísala.

Hluboké účinky měla válka na zemědělství. Ve válčících zemích došlo k velickému úpadku zemědělství, kdežto v zámoří nastal značný vzestup. Ten pokračoval i po válce, zatím co se evropské zemědělství zase již zotavovalo. Taková situace musela nutně, zvláště při snížené kupní síle mas ožebračených válkou, vyústit ve vleklou krizi. Ukázalo se to hned v roce 1920, kdy se zejména v USA bouřlivě hroutily ceny. V letech 1924—28 se zároveň se zlepšenou situací v průmyslu zlepšila dočasně i situace v zemědělství. Avšak fakt, že stabilizace kapitalistického hospodářství byla vůbec vratká, nesl s sebou to, že byla labilní i situace v zemědělství. Předpoklady pro hlubokou agrární krizi z nadvýroby trvaly nadále a současně s průmyslovou krizí vzplanula i agrární krize s novou silou.

Ve vývoji, který připravoval krizi, měly tentokrát nebývalý význam i měnové otázky. Válka způsobila naprostý rozvrat státních financí a úvěrové soustavy. Běžné příjmy států zdaleka nestačily na krytí válečných výdajů, a tak se všeobecně přikročilo k inflaci. Ta si však s výjimkou USA vynutila i zrušení směnitelnosti bankovek za zlato. Inflace se neskončila hned s válkou nýbrž např. v Německu a ve Francii vyvrcholila dokonce až řadu let po ní. Obnova hospodářství a zejména mezinárodního obchodu si ovšem žádala stabilní měny. Příslušné reformy se však mohly provést teprve v období relativní stabilizace kapitalismu. Na druhé straně i jejich provedení bylo předpokladem stabilizace hospodářství vůbec.

Podstatou reforem byl návrat k zlaté měně, nikoliv ovšem v podobě předválečné, tj. i s oběhem zlatých mincí a s volnou ražbou. V průběhu války i po ní došlo k velkým změnám v rozdělení světových zásob zlata ve prospěch USA a v neprospěch evropských kapitalistických států. To ztěžovalo návrat k zlaté měně v její klasické podobě, místo níž nyní převládly dvě varianty:

měna zlatých slitků, kdy jsou bankovky směnitelné pouze za zlaté slitky, a to jen ve značnějších hodnotách, a měna zlaté devizy, kdy je cedulová banka zavázána směňovati bankovky pouze za devizy směnitelné za zlato. První variantu volila Velká Británie a Francie, druhou Německo a v podstatě i Československo.

Obě varianty trpěly značnými nedostatky. V prvním případě byl již zastavením volné ražby zlata omezen živelný mechanismus přizpůsobení oběživa potřebám oběhu a tím přes reformu měny byla ponechána pootevřená vrátka pro inflaci. Druhá varianta byla zvláště labilní, neboť zlato jedné země sloužilo jako rezerva i celé řadě zemí ostatních. Jako zlaté devizy sloužící za rezervu přicházely ovšem v úvahu hlavně libra a dolar, na nichž tedy v podstatě byl závislý i osud druhých měn.

K velkým změnám došlo i ve světové úvěrové soustavě. Hlavním rysem je tu vzestup významu USA. Ty se mění z dlužnické země v zemi věřitelskou a spolu s tím se nyní stává místo Londýna New York prvním finančním centrem světa. Spojené státy vstupují do popředí jako světový vývozce kapitálu. Charakteristická jsou tato čísla. V r. 1913 činí zahraniční investice Velké Británie 75 miliard marek, v r. 1919 pak 55 miliard a v r. 1929 už 75 miliard. USA mají naproti tomu ve stejných letech 13,68 a 114 miliard marek zahraničních investic.¹⁾

Zejména v období dočasné stabilizace kapitalismu se uvolnil příliv amerického kapitálu do Evropy, především do Německa. Odhaduje se, že v letech 1925—29 činily dlouhodobé úvěry poskytnuté americkými kapitalisty Německu více než 4 miliardy marek.²⁾

Vratkost hospodářské situace se ukázala v tom, že v letech 1925—26 dochází opět téměř ve všech význačnějších kapitalistických státech k mírnému poklesu nebo alespoň k stagnaci výroby. Teprve poté nastává opravdový rozmach. Byl velmi nerovnoměrný. Kdežto některé kapitalistické země se dostaly vysoko nad předválečnou úroveň, překročily ji jiné jen nepatrně. Uveďme si data hlavních zemí.

	1913	1925	1926	1927	1928	1929
Velká Británie..	101,6	93,3	85,7	105,1	104,8	111,1
Německo (pováł. hranice)	92,0	87,3	83,6	112,3	108,8	107,9
Francie	78,5	89,7	101,9	90,7	105,5	112,0
Belgie	80,3	80,3	44,3	102,6	110,6	112,4
ČSR	65,9	89,9	86,0	106,4	109,4	113,2
USA	62,3	92,2	97,4	96,3	101,4	112,7

(Týká se objemu výroby zpracujícího průmyslu, 1925—29 = 100, podle *Growth and Stagnation in the European Economy*, str. 304—305.)

1) Kuczynski, Studien zur Geschichte der Weltwirtschaft, str. 88.

2) The United States in the World Economy, str. 99, Washington 1943.

Vidíme, že z velkých evropských států se jen ve Francii pozvedla výroba významněji nad předválečnou úroveň. Velký byl vzestup i u Belgie a Československa. Naproti tomu tak významné státy jako Velká Británie (zejména) a Německo ukazují v této době výraznou tendenci k stagnaci. V Německu nadto stojí za povšimnutí, že jeho zpracovatelský průmysl je na ústupu již od r. 1927.

Naproti tomu nápadný je vzestup v USA, kde výroba stoupá o 80 %. Velký rozmach prodělávala i Kanada, kde objem výroby stoupl do roku 1929 na 163 %, a bouřlivý byl vývoj v Japonsku, kde index činil dokonce 324 %. Tato fakta svědčí o silné nerovnoměrnosti vývoje. Tendence k stagnaci u jedněch existuje zároveň s rychlým vzestupem u jiných.

Všimněme si nyní krátce situace v ČSR. Již vpředu jsme ukázali, že i v ČSR došlo k značnému vzestupu hospodářství, zejména co se týče zpracovatelského průmyslu. Velký byl vzestup výroby oceli. V r. 1913 se vyrábělo na území naší republiky 1,237 mil. tun ingotů a odlitků. Této úrovni bylo dosaženo v roce 1924 a v roce 1929 bylo po nepřetržitém vzestupu dosaženo výroby 2,145 tisíc tun.³⁾

Po překonání otřesu v roce 1926 je průmysl vcelku na vzestupu. Zmínili jsme se o ocelářství. Avšak i strojírenský průmysl prožívá dobrou konjunkturu. I u nás, byť v nepoměrně menším měřítku, se rychle rozvíjí např. výroba automobilů. Výroba chemického průmyslu stoupá od roku 1926 do roku 1929 asi o 40 %, výroba elektřiny se od roku 1921 více než dvojnásobně zvětšila. Z nepřímých údajů je možno soudit na velkou činnost investiční. Od roku 1924 do roku 1929 je bilance dovozu a vývozu strojů stále výrazněji pasivní.

1924	+ 71
1925	-190
1926	-289
1927	-243
1928	-305
1929	-495

(Údaje jsou v mil. Kč. Za bolševickou orientaci KSC, str. 260.) Akciový kapitál vzrostl od r. 1923 do r. 1929 o 32 %.

³⁾ Growth and Stagnation in the European Economy, str. 263.

Index výroby (Maiwaldův, 1929 = 100) nám poskytne v jednotlivých odvětvích i v úhrnu národního hospodářství za poslední léta předcházející krizi tento obraz:

	1925	1926	1927	1928	1929
Hornictví	78,7	84,5	87,2	90,5	100
Kovoprůmysl	66,3	61,4	76,7	94,4	100
Sklářství	83,7	81,8	84,0	91,7	100
Porcelán	89,2	86,2	91,9	98,1	100
Ostatní prům. kamene a zemin	69,6	77,5	86,5	107,7	100
Průmysl chemický	72,4	72,5	78,5	86,7	100
Průmysl dřevařský	92,0	77,7	88,5	112,7	100
Papír	70,5	80,9	91,3	92,2	100
Průmysl textilní	88,9	80,7	106,0	101,1	100
Kůže	81,0	78,6	84,7	87,7	100
Průmysl oděvní	78,9	82,8	90,1	96,2	100
Průmysl potravin	96,1	94,8	91,9	93,7	100
Elektrárny	64,5	69,1	78,4	90,2	100
Celkový index	79,0	74,7	89,0	95,8	100

(Obzor národohospodářský, 1934, str. 709—710.)

(Obzor národohospodářský, 1934, str. 709—710.)

Na tabulce je nápadný vývoj textilního průmyslu. Jeho prosperita se končí již v roce 1927 a začíná ústup. V jednotlivých odvětvích textilu byla situace ještě kritičtější. Např. v bavlnářství činil v r. 1927 index 115,5, ve lnářství 133 proti roku 1929. Jen vlnářství, hedvábnictví a průmysl juty má příznivější situaci. Celkem byl však stav textilního průmyslu vzhledem k vývoji ostatních odvětví neutěšený. Zde již se plně projevovaly důsledky změn ve struktuře světové textilní výroby, o nichž jsme se zmínili výše. Přitom textil zaměstnával asi 350 tisíc pracovníků a v některých okresech přímo podstatná část obyvatelstva byla odkázána na něj. To samo svědčilo o slabinách československé prosperity.

Období dočasně stabilizace kapitalismu bylo zároveň i obdobím zvýšené racionalizace, jež byla i jednou z příčin nového jevu v kapitalistické ekonomice — chronické nezaměstnanosti. (Obou skutečností jsme si všimli již ve III. kapitole.)

Tato fakta jakož i hromadění světových zásob, k němuž dochází od roku 1925, svědčí o prohlubování rozporu mezi výrobou a spotřebou, který musil nutně vést k nové krizi z nadvýroby. V době, kdy buržoazní ekonomové jákali nad prospe-

ritou, analyzovaly komunistické strany velmi přesně skutečný stav věcí a naznačovaly budoucí vývoj. IV. kongres Komunistické internacionály (v létě 1928) ve svých tezích ukazuje: „Zároveň nabývá všeobecná krize kapitalismu nových forem a rozvíjí zvláštní specifické rozpory na základě podstatných strukturálních změn celé světové hospodářské soustavy. Přesunutí hospodářského střediště kapitalismu z Evropy do Ameriky a stále silnější snaha ztrustované a zesílené Evropy osvobodit se od hospodářské nadvlády Spojených států, rozvoj kapitalismu v koloniálních a polokoloniálních zemích, obrovský nepoměr mezi tempem růstu hospodářské a vojenské moci různých zemí a velikostí jejich kolonií, nebezpečí hrozící pozicím imperialismu v koloniích a především v Číně, rozvoj Sovětského svazu, který revolucionizuje dělnickou třídu všech zemí a pracující masy kolonií a tvoří protiváhu kapitalistické světové soustavy — všechny tyto rozpory musí konec konců způsobit jejich nový výbuch.“⁴⁾ Neuplynul ani rok a předpověď se naplnila. V roce 1929 na podzim propukla krize, již se v buržoazním světě dostalo později přídomek „Velká“.

Ohnisko krize bylo v nejsilnější kapitalistické zemi — v USA, kde index výroby dosáhl maxima v polovině roku 1929. Bezprostředním podnětem ke krizi byl proslulý velký burzovní krach koncem října, po němž výroba začala nezádržitelně klesat. Krize rychle zachvátila i ostatní země. V Československu bylo maxima výroby dosaženo v květnu 1929. Poté začíná pokles. V srpnu až říjnu roku 1931 nastalo mírné krátkodobé zastavení, po němž se však výroba řítila nezádržitelně dolů. Průběh krize nám přehledně ukáže tato tabulka:

	1929		1930		1931
	maximum	prosinec	červen	prosinec	prosinec
USA	114 (červen)	94	90	77	
Německo	119 (IV—VI)	104	90	80	
V. Británie	116 (IV. čtvrt.)	—	102 (II. čtvrt.)	94	(IV. čtvrt.)
Francie	118 (prosinec)	—	118 (květen)	110	91
ČSR	122 (květen)	133	103	95	84

(1925—29 = 100, podle *Aperçu de la Production mondiale*, Société des Nations 1932, str. 140.)

Krize tak zachvacuje jednu zemi za druhou. Zároveň s krizí v USA se rozvíjí i krize v Kanadě, méně intenzivně v Japonsku.

Současně s průmyslovou krizí propuká s novou silou krize agrární, která byla utlumena pod vlivem rozmachu r. 1927—29. Hroubí se ceny zemědělských produktů — v některých zemích téměř na polovinu. To znamenalo těžkou ztrátu pro výrobce, podlomilo to jejich kupní sílu, což se přenášelo zase na průmysl. Pro pokles příjmů zemědělců jsou typická fakta z Dánska. V roce 1928/29 činil prů-

⁴⁾ Sborník „Za bolševickou orientaci KSC“, str. 100.

měrný čistý výnos z hektaru 151 korun, v roce 1931/32 jen 14 korun a v následujícím roce je již ztráta 11 korun. (*Growth and Stagnation in the European Economy*, str. 245.)

Krise průmyslové výroby byla doprovázena i nebývalou krizí v úvěrové a měnové soustavě kapitalismu. V USA jí byly nejprve postiženy jen malé banky. Tentokrát se také v USA nedostavil typický přízník úvěrové krize — prudký vzestup úrokové míry. Vedení Federálních rezervních bank naopak se snaží úrokovou míru snížit v marné snaze přivodit obrat ve vývoji situace v průmyslu.

Stupňuje se však valutová krize zámořských zemí agrárních, postižených zejména opětovně propuknuvší agrární krizí. Jde tu např. o Argentinu, Brazílii, Mexiko, Austrálii, Nový Zéland. Hroucení cen zemědělských plodin a surovin zhoršuje jejich platební bilanci, takže ztrácejí devizové rezervy i zlato. — Kurzy jejich měn se začínají zhoršovat a již koncem roku 1929 ruší řada z těchto zemí volnou směnitelnost bankovek za zlato.

Další etapa úvěrové krize nastala v Evropě na jaře r. 1931. Propukla bankovní krize v Německu následkem silného odlivu kapitálu (mimo jiné i vlivem vnitropolitické situace) přesto, že diskontní sazba byla nakonec zvýšena až na 15 %. Četné bankovní úpadky, jež postihly i velmi významné banky, způsobily, že bylo nutno vyhlásit moratorium a zavést vázané devizové hospodářství. Prakticky to znamenalo zrušení měny zlaté devizy.

Z Německa přeskočila bankovní a úvěrová krize do Velké Británie, neboť londýnské velké banky byly v úzkém spojení s německými. Nastal masový útek kapitálu z Londýna, z toho vyplynul prudký pokles zásob zlata a nakonec byla britská vláda nucena zprostit Anglickou banku povinnosti směňovat bankovky za zlato. Ve zrušení zlaté měny následovaly Velkou Británii i skandinávské a některé zámořské státy, vesměs země, jež byly ve zvlášť úzkém obchodním styku s Velkou Británií a měly tedy zájem na nízkém kursu své měny k libře.

I Československo se nyní dostalo do vážných obtíží v platební bilanci. Zásoby zlata i deviz silně poklesly a bylo nutno obnovit vázané devizové hospodářství.

Na jaře r. 1933 konečně vyvrcholila úvěrová krize mohutným výbuchem v USA. Vedla k uzavření bank na několik dní na celém území státu. Byla zrušena směnitelnost bankovek za zlato a byl vydán pro občany USA zákaz vývozu zlata. Tak odzvonilo zlaté měně v USA. Zůstala jí věrná z velkých kapitalistických zemí Francie, z menších např. Československo, kde však skutečná směnitelnost nebyla stejně zavedena.

Takový byl průběh úvěrové a bankovní stránky cyklické krize 1929—33. Nápadné je tu především délka trvání a její hloubka. Úvěrová krize byla dříve úvodem k průmyslové krizi a trvala jen krátkou dobu. Nyní vyvrcholila úvěrová krize v době, kdy průmyslová krize byla již dávno v plném proudu. Krize se tentokrát neomezila jen na soukromý úvěr. Zhroucení mezinárodního úvěru vedlo

i k zastavení platů ze státních půjček, jak je provedlo Německo, Francie a Velká Británie vůči USA. Zde již šlo o taková opatření, která měla přímo povahu státního úpadku.

Zvláštností bylo též, že v průběhu krize převládala poměrně nízká úroková míra. Diskont se v hlavních státech pohyboval většinou kolem $1-1\frac{1}{2}$ %, jen v případě akutního zostření krize dosahuje $3\frac{1}{2}-6$ %. Ani v Československu nebyl diskont příliš vysoký, i když byl vyšší než v jiných státech. Avšak po celou krizi byl nižší než za předcházejícího rozmachu. Jednou příčinou toho byl všeobecný nadbytek zápůjčního kapitálu, příznačný pro všeobecnou krizi kapitalismu, druhou příčinou byla sama délka cyklické krize. Právě proto, že trvala tak dlouho, uvolňovaly se postupně nové a nové kapitály hledající zoufale umístění za nesmírně těžkých okolností. Ty pak tlačily na kapitálový trh.

Důležitou zvláštností úvěrové krize byla i její úzká souvislost s měnovou a valutovou krizí. V rozhodujících kapitalistických státech vedla přímo ke zrušení zlaté měny, v jiných státech byla zrušena prakticky, i když na papíře trvala. Tím byl odstraněn základ alespoň relativní stability měny a otevřena cesta pro její znehodnocení. V boji o trhy se právě záměrné znehodnocování měn stalo důležitým nástrojem obchodní politiky. USA devalvovaly dolar o 40 %, znehodnotila se i libra. Československá koruna byla devalvovaná dvakrát stejně jako francouzský frank.

Avšak to nestačilo postavit mezinárodní obchod na nohy a uvést platební bilanci do rovnováhy. Krize si vynutila daleko závažnější zásahy znamenající konec liberalismu v kapitalistickém mezinárodním obchodu. Především byla všeobecně zvyšována cla. V čele ochranářů stály USA, avšak i Velká Británie, do té doby tradiční zastávce volného obchodu, musila zavést ochranná cla. Ani to nestačilo. Jeden stát po druhém začal zavádět povolovací řízení na dovoz a vývoz, vázané devizové hospodářství i diferencované kursy podle důležitosti dovozu. To všechno znamenalo postupný rozklad kapitalistického světového trhu na jednotlivé dílčí národní trhy, které se proti sobě více a více uzavíraly. Výsledkem byl velký úpadek světového obchodu. Ukazují to tato fakta:

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Ceny (ve zlatě)	95	82,5	64,5	50	44,5	41	40
Objem	110	102,5	94	82	83	86,5	90

(1925–29 = 100, *La Production mondiale et les prix 1935/36*, Société des Nations 1936, str. 99.)

Tabulka nám zároveň naznačuje, kdy bylo dosaženo dna krize. Ve světovém měřítku to bylo v roce 1932. Tehdy ve III. čtvrtletí klesl index světové výroby

(bez SSSR) až na 66.⁵⁾ Podle výpočtu berlínského Ústavu pro výzkum konjunktury činilo to jen 95 % úrovně 1913.⁶⁾ V Československu je maximum poklesu teprve v lednu—dubnu 1933, kdy se výroba udržuje jen na 56—57 procentech úrovně 1929. Ve Francii klesá v létě 1932 sice až na 73 % (1928 = 100), avšak minimum je teprve v roce 1935.

Rokem 1933 vstupuje kapitalistický svět do deprese. Avšak byla to deprese zvláštního druhu, která nevedla k skutečnému opětovnému rozmachu a rozkvětu hospodářství. Jen pomalu a váhavě, za stálých dočasných zvrátů se zotavovalo kapitalistické hospodářství.

Světová průmyslová výroba (podle čtvrtletí) 1929 = 100

1932		1933				1934				1935				1936			
III IV		I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
Svět (bez SSSR)	60 64	63	71	77	72	76	76	74	76	82	81	82	89	88,5	93,5	96,8	102,3
ČSR	61 64	58	59	60	64	62	70	68	66	65	67	69	78	74,7	76,7	79	90,2

(La Production mondiale et les prix 1935/36, 1936/37 Société des Nations, str. 32; stavebnictví a elektrárénství nebylo pojato.)

Vidíme, že vývoj se dál v řadě vzestupných vln, trvajících vždy asi 9 měsíců, kde po vzestupu zase následuje dočasný pokles při celkové vzestupné tendenci. Trvá, počítáno ode dna krize, 4 roky, než je opět dosaženo maxima před krizí.

Na tabulce je nápadné zaostávání vzestupu konjunktury v ČSR. V roce 1929 stál index naší výroby nad světovou úrovní (při 1925—29 = 100, svět bez SSSR asi 111, ČSR 115). Při obratu krize v depresi je ČSR asi na světové úrovni, avšak poté začíná ČSR zaostávat. V době, kdy svět dosahuje úrovně 1929, je ČSR ještě dosti hluboko pod ní. Z toho vidíme, že Československo patřilo mezi krizí nejvíce postižené země a že jeho relativní postavení vůči ostatnímu světu se vlivem krize silně zhoršilo.

Možno uvést tři příčiny ovlivňující tento specifický průběh krize v Československu.⁷⁾ Bylo to:

1. Velké zbídačení již před krizí. Z významných evropských kapitalistických zemí byly jen v Itálii, Rakousku a Polsku nižší reálné mzdy než v Československu v r. 1928 (zjišťováno podle životních nákladů v hlavních městech). V Londýně byly dvakrát vyšší, rovněž v Kodani. Podstatně vyšší byly reálné mzdy např. v Amsterdamu, Stockholmu i v Berlíně.⁸⁾

⁵⁾ 1925—29 = 100, La Production mondiale et les prix, 1925—33, str. 54, Ženeva 1934 (vydala Společnost národů).

⁶⁾ Obzor národohospodářský 1933, str. 385.

⁷⁾ Viz sborník „Za chléb, práci, půdu a svobodu“, str. 407.

⁸⁾ tamtéž, str. 263.

2. Značná váha zemědělství v našem hospodářství. Agrární krize proplétající se s průmyslovou krizí byla proto zvlášť citelná.
3. Velká závislost zvlášť některých odvětví na vývozu. To byla velká slabina hospodářství buržoazní republiky. Přitom šlo hlavně o odvětví lehkého průmyslu, která byla veškerými obchodně politickými opatřeními především postihována. Proto, obdobně jako průmyslová výroba vůbec, zmenšil se i objem vývozu nepoměrně více než index světový. V r. 1929 činil náš vývoz 30,3 miliard Kč (ve stálých cenách z r. 1937), v r. 1933 klesá na 8,4 miliard, tedy na 28 %. Na úroveň roku 1929 se pak již nedostal. V r. 1937 činí vývoz (maximum) jen 11,9 miliard.

Na podporu vývozu byly provedeny dvě devalvace — v roce 1934 a v roce 1936 — avšak bez znatelného úspěchu, jak ukazují uvedená fakta.

Nešlo tedy v Československu o nějaké zpoždování v průběhu krize, nýbrž byly tu specifické příčiny, jež ji ohrožovaly.

Koncem roku 1936 překročila konečně světová výroba úroveň roku 1929. Avšak hned v následujícím roce začíná opět zlom. V roce 1937 činí světová výroba 104 % výroby roku 1929, v roce 1938 klesá na 93 %. I v Československu, kde teprve v polovině roku 1937 index výroby dosáhl téměř úrovně roku 1929, začíná od podzimu opět pokles. Bylo zřejmé, že se blíží nová krize, když dřívější nebyla ještě ani překonána. Avšak další vývoj hospodářské krize byl přerušen mnohem ostřejší krizí — krizí politickou.

Vcelku nám vývoj cyklu v první etapě všeobecné krize kapitalismu poskytl asi tento obraz: Po celou dobu výrazně převládala sestupná část cyklu — krize a deprese. Krize je hluboká a dlouhá, vleklá je i deprese. Proto jsou i jejich účinky na pracující mnohem zhoubnější než kdykoliv předtím.

Je několik příčin, proč krize let 1929—33 byla tak těžká. XVII. sjezd KSSS se jimi zabýval. Je nutno především uvážit (a to platí pro celé období 1918 až 1938), že krize propukla v období všeobecné krize kapitalismu vůbec, kdy panství kapitalismu bylo již v základech otřeseno a kdy všechny jeho rozpory dosáhly nebyvalé ostroty a hloubky. Celé období bylo provázáno těžkými sociálními boji, stávkami, politickými otřesy a konflikty, jak vnitřními tak i mezinárodními, což všechno mělo svůj odraz v hospodářství (francouzská okupace Poruří, nástup nacismu k moci v Německu).

Další okolností bylo zesílené panství monopolů, které zmohutněly a vyrostly ještě více v poválečném období. Typickou politikou monopolů v krizi byla snaha držet vysoké ceny i na úkor velkého snížení výroby. To samozřejmě nesmírně brzdilo překonání krize.

Poučné je srovnání výroby a cen německého železářského průmyslu (ovládajícího monopoly) a průmyslu textilního:

		1928	1932
Zelezářský průmysl:	ceny	100	81
	výroba	100	39
Textilní průmysl:	ceny	100	39
	výroba	100	80

(Kuczynski: *Geschichte des deutschen Imperialismus*, str. 57.)

Tuto strnulost cen kartelizovaných výrobků můžeme pozorovat v ČSR, dokonce v zesílené míře.

	1929	1930	1931	1932	1933
Úhrnný index velkoobchodních cen	100	89	81	75	72
Index kartelových cen					
Čukr	100	100	100	100	100
Slevárenské železo	100	100	100	100	97
Kamenné uhlí	100	100	100	100	83
Koks	100	100	100	100	86
Tabulkové sklo	100	100	100	100	98

(1929 = 100, sborník *Za chléb, práci, půdu a svobodu*, Praha 1953, str. 446.)

Důležitým činitelem bylo i to, že se průmyslová krize proplekla s agrární krizí, která nyní opětovně dosáhla neobyčejné hloubky. Průmyslová krize způsobila prudké snížení poptávky po zemědělských surovinách i spotřebních výrobcích a snížená kupní síla zemědělců zase zostřovala průmyslovou nadvýrobou. Zvlášť výrazně se tu projevil důležitý rys agrárních krizí, totiž snaha kompenzovat pokles cen vyšším nebo alespoň stejným rozsahem výroby. Je zajímavé, že v USA např. v r. 1931 a 1932 byla zemědělská produkce dokonce vyšší než v r. 1929 a v r. 1933 jen o málo nižší, kdežto ceny zemědělských produktů klesly v r. 1931 proti r. 1929 téměř o 40 %, v r. 1932 a 1933 téměř o polovici. Podobný zjev byl i v ČSR. Plochy osevu žita, pšenice, ječmene a brambor v letech 1930—33 stouply, kdežto ceny klesaly. Vůbec v letech krize i po ní vcelku pod ochrannou hradbou cel stoupá zemědělská produkce evropských průmyslových států.

Ve srovnání s předválečnou dobou u všech zemí bez výjimky stoupá produkce pšenice a převážně i klesá přebytek dovozu nad vývozem. Výjimkou je tu Velká Británie, kde dovozní saldo poněkud stoupá. Zato např. Francie a Švédsko se stávají vývozními zeměmi. U Německa se dovozní saldo snižuje na zlomek předválečného.

Snížená závislost průmyslových i jiných dovozních zemí na dovozu potravin

zhoršovala ovšem platební bilanci vývozních zemí a jejich sníženou kupní silou byly ovšem zase postiženy průmyslové země.

Dalším činitelem bylo i to, že krize zasáhla současně téměř všechny kapitalistické státy, přitom nejprve a zvláště silně USA, které měly největší podíl na světové výrobě i světovém obchodu a tak již tehdy udávaly ráz kapitalistickému světovému hospodářství vůbec. Při propletení zájmů a vzájemné obchodní závislosti strhávala jedna země druhou a bránila jí dostat se z krize.

Zdá se však, že mimořádná hloubka krize byla vyvolána ještě další příčinou, související s nerovnoměrným vývojem kapitalistických zemí, se zvýšenou industrializací dosud zaostalých zemí. Zdá se, že tu spolupůsobila i probíhající dlouhodobá změna ve struktuře hospodářství evropských kapitalistických zemí v souvislosti s vlivem změn ve struktuře světového obchodu a poptávky. Vysvětleme si tuto myšlenku blíže.

Před první světovou válkou měla Evropa dominující postavení ve světovém obchodu. Asi 60 % světového vývozu hotových výrobků šlo na účet Velké Británie, Francie a Německa. Francouzský vývoz sám byl větší než vývoz USA. Zároveň byla Evropa i největším zákazníkem pokud se týče dovozu surovin. První světová válka dosavadní strukturu hluboce narušila. Kdežto před ní činil vzájemný obchod mimoevropských zemí jen 25 % světového vývozu, činil v letech 1918–38 již 40 %. V tomto poklesu významu Evropy ve světovém obchodu se projevil růst zámořské konkurence, usnadněný a podstatně urychlený válkou. Klesl i podíl tří největších evropských kapitalistických států — Velké Británie, Německa a Francie — ze 64,4 % (1913) na 56,6 % (1928) v evropském vývozu. Zároveň však zaostalé zámořské země začaly s vlastní industrializací, typicky kapitalistickou, tj. od lehkého průmyslu — textilu i jednoduchých kovových výrobků. Zvyšovala se jejich soběstačnost v těchto výrobcích a stoupal naopak zájem o dovoz výrobních prostředků. Avšak těžiště evropského vývozu bylo právě v lehkém průmyslu a této změně se Evropa nedovedla dost rychle přizpůsobit. Naopak poválečný nedostatek spotřebního zboží vzbuzoval iluze i do budoucna a pro výrobky těžkého průmyslu byl dobrý trh i doma vzhledem k hromadné obnově fixního kapitálu. I když ve 20. letech začaly pronikat názory o nutnosti zlepšení schopnosti konkurovat na světových trzích, kladl se spíše důraz na zpevnění měn deflační politikou a na snížení cen, což se projevovalo zejména v tlaku na mzdy.

Problematika se vyhroutil naplno v krizi. Zhroucení volného mezinárodního obchodu a zavedení dovozních kvot postihlo především lehký průmysl. Účinky odtud se přenášely i na jiné odvětví. Evropské průmyslové státy omezovaly nákupy surovin v zámoří, čímž zase klesla i tamní poptávka po evropských výrobcích. Tak vznikl celý řetěz faktorů, kde účinky jedněch byly příčinou druhých a obráceně. Hloubka krize byla příčinou zpomalení změny struktury hospodářství evropských států a to zůstávalo zase intenzitou krize.

Uveďme si několik dat ukazujících tyto strukturální změny. Podíl 7 evropských zemí (Velká Británie, Francie, Německo, Belgie, Švýcarsko, Itálie, Švédsko) na světovém vývozu textilu z 10 vybraných zemí se vyvíjel takto:

1928	84	1938	73,5
1913	92,4 %	1950	70,3

(Pramen: *Growth and Stagnation in the European Economy*, str. 188.)

Naproti tomu podíl USA, Japonska a Indie stoupl ze 7,6 % (1913) na 26,5 % r. 1938.

Další tabulka nám ukazuje strukturální změny vývozu výrobků zpracovatelského průmyslu Velké Británie, Francie a Německa co do procentuálních změn podílů jednotlivých skupin zboží:

Skupiny	Vývoz do Evropy				Vývoz do ostat. částí světa			
	1913	1928	1938	1950	1913	1928	1938	1950
kovy	18	17	20	19	17	17	19	17
stroje	11	13	20	21	10	12	19	20
doprav. zař.	5	4	9	15	6	7	11	17
chem. výrob.	8	9	12	10	7	7	10	7
textil	29	32	18	20	40	38	21	22
různé	29	25	21	15	30	19	20	17
	100	100	100	100	100	100	100	100

(Pramen: *Growth and Stagnation in the European Economy*, str. 189.)

Tabulka ukazuje zřejmý pokles textilu a skupiny „různé“, naproti tomu dlouhodobý vzestup skupiny strojů a dopravního zařízení.

Zdá se tedy, že krize přišla do doby, kdy se stala akutní změna struktury evropského průmyslu ve smyslu omezení lehkého průmyslu. Změna ve struktuře světové poptávky tuto nutnost vyvolala. Avšak krize na druhé straně překážela jejímu provedení. Změna si žádala i značných investic, pro něž za obecné nejistoty nebyly předpoklady. Nadto chronický nadbytek nevyužitých kapacit nebyl podnětem pro větší rozšíření fixního kapitálu. Neznamená to ovšem, že by vůbec nedocházelo k vzestupu. U nových odvětví byl rozmach dokonce značný, např. v energetice, výrobě motorových vozidel a u některých druhů lehkého průmyslu. Na druhé straně tu však byla odvětví, hlavně právě lehkého průmyslu, která stagnovala a prožívala chronickou depresi. Tím se brzdil i vývoj ostatních.

Výrazná tendence k stagnaci byla i v USA. Investice do fixního kapitálu činily v r. 1929 (v cenách z r. 1939) 13,5 miliard dolarů. V r. 1937 dosáhly jen 9,3 miliardy \$ a teprve v r. 1941 dosahují úrovně r. 1929. Viděli jsme výše, že

právě v USA se řešila krize v hlavních odvětvích více na účet snížení výroby než cen. Byla rozsáhlá nadbytečná kapacita, a tedy malý podnět k investicím. Proto také zejména zde nemohlo oživení dosáhnout úplného rozmachu.

Závěrem shrnujeme, že krize z let 1929—33 byla normální cyklickou krizí, která však byla poznamenána rozporů imperialismu mnohem více než krize před první světovou válkou. Odtud i její mimořádná hloubka. Je však možno říci, že jednotlivé články krizového procesu byly v tomto případě mnohem svéráznější než kdykoliv předtím. Zároveň pak krize nesporně znamenala určitý milník ve vývoji kapitalismu jak co do politických tak i hospodářských důsledků. Po této stránce je zvláště zajímavé, že se krize stala živnou půdou pro státně monopolistické tendence vrcholící přímo i v řízení hospodářství, jež zase v některých zemích bylo ekonomickým podkladem přípravy agresivních politických akcí.

Všechny tyto skutečnosti dodávaly krizi z let 1929 charakter historické zvláštnosti, přímo i ojedinělosti a staly se podkladem pro „zvláštní, specifické“ teorie této krize, vycházející z jednotlivých aspektů krizových procesů — z úvěrové a měrové problematiky, z účinků války na kapitalistické hospodářství, ze strukturálních změn, z problematiky agrární krize. Přitom v těchto názorech, jež jsou zpravidla dováděny až k návrhům na protikrizová hospodářská opatření, vesměs proniká snaha odtrhnout krizi od normálního chodu kapitalistického hospodářství, vysvětlit ne prostě jen její zvláštnosti, nýbrž ji samu jako jedinečný případ. Těchto zvláštních teorií si všimneme v dalších částech kapitoly.

2. Úvěrové a měnové teorie krize 1929—33

Složitý úvěrový a měnový vývoj poválečného hospodářství kapitalistických zemí, pokusy o stabilizaci rozpočtů a o návrat k předválečným principům měnové politiky se staly základem úvěrových teorií. Všimneme si dvou variant: Englišovy teorie zlaté deflace, významné pro její vliv na finanční, úvěrovou a měnovou politiku, a Mildschuhovy teorie úvěrové deflace.

a) Englišova teorie „zlaté deflace“

Engliš se zabýval krizí jako samostatným problémem poprvé ve svém *Národním hospodářství* z roku 1924. Názory, jež jsme podrobili kritice v II. kapitole, vyložil v obšírném díle, shrnujícím celou jeho teorii, v *Soustavě národního hospodářství*, jež vyšlo v roce 1937. Mezi oběma daty leží léta strašné a dlouhé hospodářské krize, jež vyvolala též četné diskuse mezi buržoazními ekonomy. Englišovy názory na krizi, jak je formuloval ve své *Soustavě*, jsou jednak výsledkem jeho vlastní analýzy této krize, jednak vyrostly v polemice s jeho odpůrci. Všimneme si nyní blíže Englišových názorů na krizi z let 1929—33. Je to důležité jak z důvodů čistě teoretických, tak i proto, že se o ně opírala oficiální československá finanční, rozpočtová i úvěrová politika po celou řadu let.

Engliš zde především aplikuje své zásadní hledisko, že každou krizi je třeba

posuzovat jako zcela samostatný jev mající své specifické příčiny, jimž proto odpovídají i specifické obranné prostředky. Svůj názor na krizi let 1929 vyložil v tomto smyslu poprvé při výkladu o rozpočtu na rok 1931 (byl tehdy ministrem financí) a potom v nesčetných větších i menších článcích a jiných publikacích, z nichž nejvýznamnější byly shrnuty v knihách *Světová a naše hospodářská krize* a *O nouzi v nadbytku*. Všechny tyto články jsou vesměs polemicky zaměřeny, neboť Englišovy názory měly četné odpůrce i v buržoazním táboře. Zajímavé ovšem přitom je, že v zásadě posuzovali mnozí z Englišových protivníků (např. Macek) krizi stejně, avšak doporučovali a hájili opačnou politiku než Engliš.

Podle Engliše byla krize propuknuvší v roce 1929 krizí deflační, přesněji krizí vyvolanou tzv. zlatou deflací, tj. zhodnocením zlata vedoucím k náhlému a všeobecnému poklesu cen.

„Je-li měnová jednotka vyjádřena určitým množstvím zlata, pak jistě působí změny ve směnné hodnotě zlata (naleziště, výrobní náklad) na ceny, avšak nejen to. Manipulace úvěru na zlatém podkladě může působiti i zpět na hodnotu zlata samotnou. Povolují-li cedulové banky úvěry nejen na základě zlata, nýbrž i na základě deviz, zmobilizují kapitály, které se stávají kupní silou a působí na ceny, jež stoupají, takže se vzestupem cen ostatních statků plyne znehodnocení zlata jako peněžního statku. Restrikce těchto úvěrů působí opačně. To je také hlavní příčinou zhodnocování zlata v poslední době (ne snad jeho nedostatek). Mluvíme-li dále o příčině na straně zlata, myslíme právě na tuto manipulaci úvěru. Klesne-li tedy celá hladina cenová, mění se při zlaté měně směnná relace mezi zlatem a všemi statky ve prospěch zlata, nemění se kovový a zvětšuje se hodnotný obsah peněžní jednotky.“⁹⁾

„Nutno soudit, že hlavní příčinou zhroucení cen a krize z toho plynoucí jsou změny na straně zlata, totiž na straně měnové administrace.“¹⁰⁾ Engliš sice připisuje též racionalizaci určitý podíl na krizi let 1929—33, avšak její hlavní příčinu hledá v úvěrové soustavě.

Krize z let 1929—33 byla tedy podle Engliše především krizí úvěrovou, resp. krizí mající svůj původ ve špatné měnové politice hlavních světových měnových soustav. Konkrétně zde má Engliš na mysli hlubokou nerovnoměrnost a chaotické pohyby ve světových rezervách měnového zlata, jež při vzájemném spojení peněžního oběhu, úvěru i výroby měly zhoubné účinky na výrobu, ceny i zisky. Krizi prý zavinila nesprávně řízená zlatá měna a Československo se do této deflační krize dostalo celkem zbytečně tím, že přijalo zlatou měnu právě v roce 1929, kdy krize propukla.

Můžeme hned podotknout, že tato charakteristika krize 1929—33 není názorem jen Englišovým. V podstatě se zde Engliš shoduje s názorem menšiny *Zlaté*

⁹⁾ Engliš, *Světová a naše hospodářská krize*, str. 3.

¹⁰⁾ Engliš, *op. cit.*, str. 8.

delegace Společnosti národů jak jej formuloval Gustav Cassel, významný měnový teoretik švédský: V posledním desetiletí se ukázalo, že zlatá měna mohla být udržována toliko systematickou politikou spoření se zlatem, jež by vedla k takovému omezení měnové poptávky po zlatu, které by zabránilo vzestupu hodnoty tohoto kovu. Do určité míry byl tento program prováděn s nejlhodnější výsledkem. Od r. 1928 byla však tato politika zcela zmařena mimořádnou poptávkou po zlatě, která způsobila prudký vzestup hodnoty zlata, jaký nemá obdoby. Základní příčinou byly nároky z reparací a válečných dluhů, spolu s neochotou zemí věřitelských přijímatí platy v přirozené formě statků a služeb. Tato základní příčina projevila se účinně, když Francie r. 1928 vstoupila do systému zlaté měny, počala odsávat zlatu ve velkém rozsahu a když zároveň Amerika zastavila vývoz kapitálu, který před tím sloužil k udržování rovnováhy její platební bilance. Důsledkem byl takový tlak na zlaté rezervy ostatních zemí, že způsobil zhroucení systému mezinárodní zlaté měny. Náhlý vzestup hodnoty zlata znamenal korespondující pokles obecné hladiny cen statků, jehož důsledkem byla obecná nedůvěra a neochota ukládati úspory do výroby, jakož i dalekosáhlá neschopnost dlužníků veřejných i soukromých dostátí závazkům, která vedla k dalšímu padání důvěry. Poněvadž pokles cen statků byl pocítován v různých oborech jako následek zvýšené soutěže, objevilo se obecné přání chrániti se proti této mimořádné soutěži, což vedlo k vlně ultra — protekcionismu s nezhoubnějšími účinky na mezinárodní obchod.

To jest v několika málo slovech pravý výklad událostí, které v období několika let uvrhly světové hospodářství do krize, hrozící, že se přemění v úplnou katastrofu.⁴¹⁾

Gnozeologickou oporou těchto názorů byl měnový a úvěrový rozvrat kapitalistických zemí, který se začal za první světové války, po válce byl na krátkou dobu překonán, ale v letech krize propukl s novou silou. Je nepochybné, že působil i na výrobu nepříznivě. Avšak tento rozvrat sám byl nakonec podmíněn celkovým neuspořádaným a chaotickým stavem výroby; působily tu i strukturální změny ve výrobě vyvolané územními přesuny, což zase mělo své účinky na zahraniční obchod, na zábrany volnému toku zboží. Velký význam tu měly ovšem i neuspořádané poměry politické. Prostě šlo tu o celý ohromný komplex problémů, jež s sebou přinesla všeobecná krize kapitalismu.

Englišovi a ostatním zastáncům úvěrového výkladu krize se však tyto argumenty hodily z hlediska třídního, pro výklad krize se zřetelem na obhajobu kapitalistického zřízení. Toto hledisko proniká u Engliše zcela nepokrytě na četných místech, při čemž Engliš vyzvedá záměrně demagogicky rozpor mezi kapitalistickým průmyslovým podnikatelem a jeho finančníkem, kdy průmysl vystupuje jako obětní beránek.

⁴¹⁾ Zpráva zlaté delegace, str. 100.

Politický aspekt Englišovy teorie vyniká zvláště jasně z tohoto citátu: „Vidíme, že finanční kapitál, byl-li uměle zhodnocen, rdousí a rozvrací kapitalistickou soustavu pracovní, soukromé i veřejné hospodářství uvádí do krize, diskredituje zdravou myšlenku kapitalistické soustavy pracovní (podněcování produktivity své-odpovědností) a přímo pracuje pro bolševismus; ideově, protože se přičítá krize anarchické soustavě pracovní na místě nestálosti hodnoty peněz a nedosta- tečné měnové administraci, a prakticky, protože nespokojenost nezaměstnaných posilňuje politický komunismus.“¹²⁾

Zkoumejme nyní, do jaké míry bylo správné považovat krizi let 1929 za krizi ze zhodnocení zlata. Engliš zde viděl hlavní moment v přechodu od měny zlaté devizy (kdy nedostatečná domácí zlatá rezerva byla nastavována zlatými měnami cizími, devizami) k čisté zlaté měně. Tím se zúžila základna pro úvěr a emisi oběživa a cedulové banky byly přinuceny k restrikci úvěrů.¹³⁾ Zde se nám již ukazuje slabina Englišovy argumentace. Plynulo by z ní, že krize se začala vůbec jako rozsáhlá úvěrová krize. To však nebylo možno pozorovat nikde. Pro zmíněnou krizi je právě typické, že úvěrová krize (a měnová) propuká teprve tehdy, když krize výroby vrcholí.

Je zde i další okolnost. Jak známo, krize propukla nejprve ve Spojených státech. Zde však vůbec nemohlo býti řeči o úvěrové restrikci vyvolané nouzí o zlato. Vždyť Spojené státy byly v této době největším centrem přílivu zlata. Uvedli jsme na jiném místě, že ani v době propukající průmyslové krize nebylo na úvěrovém trhu možno pozorovat nějaké napětí. Naopak, diskontní sazba byla spíše snižována.

Potíže se zlatem měly ovšem evropské země, zejména Anglie a Německo. Ukázali jsme také na jiných místech, že v těchto zemích se výroba nedostala až do krize do plného rozmachu. Měnová a úvěrová politika v tom ovšem měla svůj význam. Je např. známo, že anglický průmysl trpěl politikou zaměřenou na zhodnocení libry. Ukázali jsme si však též, že u obou zemí byly příčiny další a byly příčiny hlubší než měnová politika.

Dalším argumentem proti Englišovi je to, že podle jeho teorie by musil býti vysoký úrok a citelný nedostatek zapůjčného kapitálu. Avšak s vysokým úrokem se nesetkáváme všeobecně, nýbrž jen nárazovitě, podle toho, kam přeskočilo ohnisko úvěrové krize. Jinak se v krizi setkáváme, zvláště v hlavních kapitalistických zemích, většinou s nízkým úrokem a s nadbytkem zapůjčného kapitálu.

Je třeba si všimnout i cen. Engliš tu hovoří o obecnosti a náhlosti cenového poklesu a vidí v tom hlavní znak i příčinu krize. Z toho usuzuje i na monetární povahu krize. Podíváme-li se však na pohyb cen blíže, tu vidíme. (jak konečně konstatuje i Engliš), že v krizi sice nastává prudký zlom, avšak při předchozím již poklesu trvajícím od samého začátku rozmachu. To se projevuje ve všech

¹²⁾ Engliš, Světová a naše hospodářská krize, str. 18.

¹³⁾ Engliš, op. cit., str. 169.

hlavních kapitalistických zemích. Je to pochopitelné, uvážíme-li, že se tu proplétaly dva procesy: jednak usilovná a intenzivní racionalizace, jednak stabilizace a náprava měn. Ve svém úhrnu oba vedly k všeobecnému cenovému poklesu, aniž by při tom výroba utrpěla škody. Zároveň však rostly i zásoby svědčící o nadvýrobě. S propuknuvší průmyslovou krizí se jejich tlak projevil v prudkém cenovém poklesu. Tedy nadvýroba, ne úvěrové a měnové manipulace, zde hrála hlavní roli.

Index velkoobchodních cen v některých zemích v Evropě a v USA: (na základě cen v národních měnách a 40 hlavních druhů zboží, 1910—1914 = 10)

	1925	1926	1927	1928	1929
Velká Británie	161	150	142	138	135
Německo	141	132	133	132	129
Francie	563	721	627	630	627
Itálie	653	639	526	510	497
Švédsko (1913 = 100)	147	132	129	131	126
USA	161	150	143	144	141

(Pramen: *Growth and Stagnation in the European Economy*, Ženeva 1954, str. 234.)

Aniž bychom tedy chtěli podceňovat význam úvěrové a měnové politiky pro průběh zkoumané krize, vidíme, že její výklad jen nebo převážně z Englišova hlediska je neudržitelný.

Na základě předchozího výkladu Englišovy teorie deflační krize se nám podávají i prostředky, jichž měla v letech 1929—33 použít hospodářská politika pro překonání krize. Je to především drastická a rychlá redukce celé cenové soustavy, tj. cen výrobků, pracovních důchodů i úroků. Engliš kladl nejprve hlavní důraz právě na úrok, v jehož snížení vidí jádro problému. Za neméně potřebné má ovšem snížení mezd a platů. Vyjadřuje se však nejprve značně opatrně. Poukazuje na souvislost mezi snížením mezd a snížením maloobchodních cen a říká, že nelze tlačit na pokles mezd, nebudou-li sníženy zároveň maloobchodní ceny. To se dělo v malé míře. Proto se vyslovuje pro intenzivní racionalizaci, jež by vedla k reálným úsporám na pracovních nákladech. To by ovšem mělo i další účinek. Racionalizace by vyřadila další dělníky, zvýšila nezaměstnanost, což by umožnilo větší tlak na mzdy. Vidíme tedy, že Engliš zde předkládá typický kapitalistický recept — léčit krizi na účet dělníků zvýšením vykořisťování.

Pro úspěšné zvládnutí deflace měl Engliš za důležité stlačit ceny na úroveň světových cen, aby československý průmysl byl konkurenčně schopný na světovém trhu. Protože však se domníval, že takové snížení není při zachování zlaté

měny možné, přimlouval se za devalvaci koruny v takovém rozsahu, aby snížením kursu byl vyrovnán rozdíl mezi československou a světovou hladinou měn. Proto byl Engliš propagátorem a zastáncem první devalvace provedené v roce 1934. Naproti tomu odmítal devalvaci druhou (v r. 1936), protože podle jeho názoru musila vést ke zvýšení cen, neboť v této době již československé ceny se od světových neodchylovaly. (Přesto ji jako guvernér Národní banky provedl.)

I v této politice se projevuje Englišovo buržoazní hledisko. Je jisté, že zahraniční trh měl pro československé hospodářství velký význam. Co však mohla vcelku vyřešit devalvace, která nebyla ničím než pokusem krizi vyvézt, řešit ji na účet jiných zemí? Englišovi naproti tomu ani nenapadlo hledat trh doma; uvažovat o možnostech rozšíření vnitřního trhu. Všechny opačné názory tohoto druhu brskně odmítal. Protože neuznával, jak jsme viděli, rozpor mezi výrobou a spotřebou, protože neuznával všeobecnou nadvýrobu, protože podceňoval v podstatě význam osobní spotřeby, pro to pro všechno odmítal i politiku posílení vnitřního trhu.

Englišovy názory a teoretické i praktické požadavky z nich vyvozované se setkaly u četných buržoazních ekonomů i pravicových socialistů s odporem a nesouhlasem. Úkolem dalších výkladů bude provést vzájemnou konfrontaci obou táborů a podat jejich konečné zhodnocení. Aniž bychom tedy vyčerpali dosavadním výkladem Englišovy názory úplně, opustíme je prozatím a vrátíme se k nim ještě jednou v souvislosti s kritikou jeho odpůrců.

b) Mildschuhova teorie úvěrové deflace

V II. kapitole jsme se zabývali v partii o Mildschuhově teorii — v souvislosti s jeho všeobecnou koncepcí — též jeho úvěrovou variantou teorie krize a podrobili jsme ji kritice. Poukázali jsme i na to, že byla vytvořena především se zřetelem na potřebu doby. Formálně vzato, Mildschuh teorii úvěrové deflace — stejně jako Engliš svou deflační teorii — chápal víceméně obecně, avšak fakticky mu tato teorie sloužila především k objasnění cyklu v letech 1918—38.

Mildschuh ji tedy aplikuje jak na krizi 1920—21, tak i na krizi 1929—33, tedy v podstatě na celý cyklus mezi I. a II. světovou válkou. Vychází tu ze srovnání s hospodářským vývojem po napoleonských válkách, které prý následkem obrovského finančního vypětí válčících států vyvolaly podobné dlouhodobé pohyby cenové hladiny jako první světová válka. Příčinou krize 1920—21 prý byla úvěrová deflace vyplývající ze snah o reformu měn a stabilizaci státního hospodářství jednotlivých států. Následující vzestup byl způsoben americkým úvěrem poskytovaným evropským státům, hlavně Německu a když tyto úvěry byly zastaveny, propukla znovu latentní krize trvající od přerušení poválečné deflace.

Tak nakonec Mildschuh existenci cyklického vývoje v letech 1918—38, vy-

plývajícího z pohybu imanentního kapitalistickému hospodářství, popírá a redukuje na pohyby úvěru. „Především je patrné, že je nesprávným míněním, že příčina krize je v samotné podstatě kapitalistického právního (!) řádu, jenž kapitalismu je tedy imanentní.“¹⁴⁾

„Je (tj. krize) důsledkem války, resp. procesů v úvěrové soustavě válkou vyvolaných. Dókud množství úvěrů potřebných k vedení války stoupalo, dotud trvalo stoupání hladiny cenové. Když byl zastaven růst úvěrů, byl zastaven i další vzestup cen. Proto došlo k nesouladu mezi cenami výrobků a výrobních prostředků, jehož následkem je krize. Působením amerických úvěrů byla jen na čas zažehnána, aby vypukla tím prudčeji, když tyto úvěry byly zastaveny.“¹⁵⁾

Jaké závěry možno udělat, pokud se týče Mildschuhova hodnocení cyklu 1918—1938?

1. Především kulhá na obě nohy Mildschuhovo přirovnávání hospodářské situace po napoleonských válkách a po první světové válce. Mildschuh tu úplně ignoruje výsledky stoletého vývoje kapitalismu. V době napoleonských válek teprve nastával plný rozmach průmyslové revoluce v Anglii a ve Francii, existovaly jen slabé počátky kapitalismu v Německu a Rakousku, v Rusku se dosud pevně držel feudalismus. První světová válka naproti tomu propuká v době, kdy se vytvářejí již předpoklady zániku kapitalismu. Je zde tedy naprosto odlišná historická a ekonomická situace. Proto účinek těchto válek na kapitalistické hospodářství nelze mechanicky porovnávat. Nesprávné je ovšem i Mildschuhovo tvrzení, že po překonání hospodářských následků napoleonských válek následovala poměrně dlouhá doba klidu.¹⁶⁾ Je naopak obecně známo, že brzy po těchto válkách — v r. 1825 — propuká první krize, kterou je možno označit jako cyklickou krizi z nadvýroby.

2. Mildschuh vidí jako hlavní moment krize pokles cen. Zmínili jsme se již, že to je sice důležité, ne však podstatné pro vznik krize. Kapitalistům nejde prostě o vysokou cenu, nýbrž o zisky. Ty jsou možné i při nízkých, ba za určitých okolností i při klesajících cenách, jestliže klesají úměrně i výrobní náklady. V letech 1925—29 všeobecně ceny klesaly, jak nám ukazují data uvedená v této kapitole na str. 120.

Přesto tyto země procházely oživením až rozmachem. Proč? Uvedli jsme již, že se tu setkávaly dva momenty. Jednak proces upevňování měn, pokles státních dluhů, jedním slovem deflace působící na snížení cenové hladiny. Zároveň však probíhala i značná racionalizace, jejímž vlivem se snižovaly náklady. Je pravda, že deflace sama o sobě mohla býti nepříznivá a vyvolat shora uvedené

¹⁴⁾ Mildschuh, Krize nynější a krize po válkách napoleonských, Sborník věd právních a státních 1932, str. 35.

¹⁵⁾ Mildschuh, 1. c.

¹⁶⁾ Mildschuh, 1. c.

účinky, avšak racionalizace zřejmě paralyzovala vliv disproporce mezi pohybem cen hotových výrobků a výrobních prostředků.

3. I kdyby však bylo správné Mildschuhovo tvrzení o oživujícím účinku amerických úvěrů na hospodářství evropských států, zejména Německa (a tento názor nelze ovšem zcela odmítnout), zůstane nám dlužen vysvětlení, na jakém podkladě probíhal rozmach jinde, např. v Japonsku nebo v samotných USA. Státní dluh USA se od roku 1920 neustále zmenšoval. V r. 1925 činil 20,5 miliard, v r. 1929 16,9 miliard. Přesto bylo americké hospodářství na vzestupu. A právě vývoj národního hospodářství USA měl i klíčový význam pro kapitalistické světové hospodářství vůbec.

4. V duchu své teorie navrhl Mildschuh i příslušnou politiku. Jestliže byla krize vyvolána poklesem cen na základě deflace, je prý zřejmé, že jedině správným protiopatřením může být jen vzestup cen způsobený inflací. Nelze říci, že by kapitalistické státy v duchu tohoto názoru nejednaly. Vskutku, všeobecně pozorujeme od roku 1930 deficity ve státních rozpočtech a růst státního dluhu, tj. jevy, s nimiž je spojena i inflace. Konečně některé státy se přímo orientovaly na inflační politiku jako na prostředek překonání krize. Nejmarkantnější byly tyto skutečnosti ve Spojených státech. Zde mezi rozpočtovými roky 1930/31 a 1934/35 činil úhrn rozpočtových schodků více než 13 miliard \$.¹⁷⁾ V letech 1929—1933 klesl index průmyslové výroby o 36 %, avšak masa oběživa se zvýšila ze 4,8 miliard \$ na 5,8 miliard, tj. o 19 %.¹⁸⁾ To všechno jsou jistě skutečnosti svědčící o probíhající inflaci. Nadto je třeba připomenout, že od roku 1933, tj. od éry Rooseveltovy byla celá politika vlády zaměřena na zvedání cen. Přesto patřily USA k zemím, v nichž krize probíhala mimořádně ostře a v nichž došlo po dlouhé depresi jen k poměrně slabému oživení. Je tedy zřejmé, že inflační politika nebyla blahodárným lékem proti krizi, jak to doporučoval Mildschuh.

Příčiny krize musily tedy být jinde, než kde je hledal Mildschuh. Byly v objektivních zákonitostech kapitalistické výroby: Nemíníme ovšem nikterak podceňovat ohromný význam úvěru — zejména mezinárodního — pro průběh cyklu, ani např. význam reparačních platů. Rozebrali jsme také poměrně podrobně vliv těchto činitelů v 1. části kapitoly. Avšak to všechno působilo jen jako „nadstavba“ nad imanentním cyklickým pohybem s jeho jádrem — cyklickou krizí.

¹⁷⁾ Viz Bregel, Naloži, zajmy i inflacija na službe imperializma, str. 137, Gosfinizdat 1953.

¹⁸⁾ Bregel, op. cit., str. 251.

3. Kritické teorie „zlaté deflace“

Se svým výkladem krize let 1929—33, tj. s teorií „zlaté deflace“ zůstal Engliš v buržoazním táboře celkem osamocen. Představitelé teorie i praxe tento názor vesměs odmítli, neboť prý příliš zjednodušuje široký komplex problémů, jež vedly k mimořádnému zostření krize. (Později si ukážeme, že teoretické odmítnutí Englišových názorů nebylo buržoazii na překážku, aby neakceptovala závěry, jež z Englišovy teorie plynuly pro hospodářskou praxi.) Zároveň však tito Englišovi odpůrci docházejí k různým, protichůdným závěrům. Kdežto např. Loevenstein, jehož názory jsme se zabývali v III. kapitole, volal po řízeném hospodářství jako po východisku z krize, na níž připisoval vinu anarchii kapitalistického hospodářství a přemrštěné racionalizaci, odmítali jiní velmi rozhodně všechny pokusy o rozsáhlejší přímé řízení výroby státem. Tak názory Englišových odpůrců představovaly dosti pestrou a ve značné míře i nesourodou mosaiku. V této části si všimneme názorů vycházejících od nejsilnější skupiny finančního kapitálu — *Živnobanky*.

V I. kapitole jsme při rozboru podmínek, v nichž probíhal cyklus v letech 1918—1938 poukázali též na důležité strukturální změny, jež byly vyvolány první světovou válkou, nebo jejichž účinky byly válkou intenzifikovány, jakož i na účinky racionalizace (jež příznával i Engliš). O tato fakta se právě opírala většina Englišových kritiků. Z tohoto hlediska odmítali Englišovu teorii četní představitelé finančního kapitálu koncentrovaného kolem Živnostenské banky a politicky reprezentovaného národně demokratickou stranou. Tak sám vůdce strany Kramář zavrhl Englišův výklad v článku *Světová krize* (Národní Listy z 11. října 1931). Zejména je však stanovisko této složky československé buržoazie vyjádřeno v rozsáhlém projevu dr. Jaroslava Preisse, vrchního ředitele Živnobanky a zároveň i předsedy „Ústředního svazu československých průmyslníků“, — projevu na výroční schůzi této organizace v roce 1932¹⁹⁾ a dále v článcích hospodářského redaktora *Národních Listů* Vladimíra Klimeckého (např. *Problém cenový v dnešní krizi*, N. L. z 1. I. 1931, *O příčinách krize*, N. L. z 25. XII. 1931). Ve všech těchto statích se poukazuje na dalekosáhlé změny ve struktuře kapitalistické výroby; jež vyvolala ve světovém měřítku válka (reagrarizace průmyslových zemí, industrializace zámořských zemí, jež byly dříve mnohem více odkázány na dovoz hotových výrobků z Evropy), na důsledky, jež tyto změny měla na zahraniční obchod Československa, na vliv racionalizace, na změny ve struktuře poptávky a potřeb vůbec. Jen všemi těmito okolnostmi vzatými v úhrnu je prý možno vysvětlit krizi z let 1929—33.

Tento výklad vyzvedá řadu skutečností, jež jistě přispěly k mimořádnému zostření krize. Aplikace těchto okolností je však zkrácená. Výklad je totiž oby-

¹⁹⁾ Viz Průmyslový věstník, 1932, str. 245—250.

čejně uvádí jako příčinu této krize vůbec. Chápe je tedy mlčky nebo výslovně odtržené od zákonitostí kapitalistického reprodukčního procesu. Zmíněné skutečnosti pak vystupují ne prostě jako příčina mimořádné hloubky krize, nýbrž jako příčina krize vůbec. Tím má být i popřena vina kapitalismu na krizi.

Dr. J. Matoušek, národně demokratický ministr obchodu, k tomu píše: „Zastánci důsledného vázaného hospodářství tvrdí, že vázanost musí nastat proto, že dnešní hospodářská krize znamená právě krach liberalismu. Liberalismus podle nich zavinil dnešní nadvýrobu, podlomení konzumu, disparitu mezi nabídkou a poptávkou, anarchií v distribuci a všechno to, čím se projevuje dnešní krize. Proti tomu nutno zdůraznit, že přímá příčinná souvislost mezi liberalistickým hospodářstvím a světovou krizí není tak samozřejmá, jak by se zdálo z běžných dnes kritik soukromokapitalistické soustavy i z volání po plánovitosti jako zázračné formulí proti dnešní krizi.“²⁰⁾

Námítky proti Englišově koncepci krize ze strany buržoazie soustředěné kolem Živnobanky a národní demokracie souvisely ovšem s praktickou protikrizovou politikou, Engliš byl pro rychlé snížení celé domácí cenové hladiny na úroveň světovou. To byl logický důsledek jeho teorie, podle níž byl pokles cen příčinou, ne prostě následkem krize. Protože se však domníval, že to nelze plně provést v žádoucím rozsahu, žádal v určité fázi umělé snížení cen vůči cizíne cestou devalvace, jež byla také skutečně provedena. Jak známo, tento návrh narazil na tuhý odpor skupiny Živnobanky a národní demokracie, jež v něm viděla inflaci a jež kvůli tomu odešla i z vlády. Odpor nejkonzervativnější skupiny buržoazie vůči Englišovi se může zdát nepochopitelný, jestliže si uvědomíme, že Engliš kladl velký důraz též na snížení mezd, že tedy jeho výklad v sobě zahrnoval plně i typicky buržoazní řešení krize — na účet pracujících. Pozadí tohoto odporu nám však zajímavým způsobem osvětluje bývalý ministr financí a Englišův universitní kolega, prof. dr. Cyril Horáček st. v článku *O tzv. světové deflaci* (Národní Listy z 23. XII. 1930). Horáček, sám zásadní přívrženec zlaté měny, zde říká, že teorie „zlaté deflace“ ve skutečnosti nahrává odpůrcům zlaté měny a straníkům inflace, jichž prý je dost. Teorie „zlaté deflace“ prý vyvolává nenávisť, odpor ke zlaté měně jako příčině krize, bídy a nouze, inspiruje inflační metody jako nástroj překonání krize a tak nakonec ohrožuje stabilitu měny. Je možno říci, že tyto názory vyjadřují výstižně stanovisko věřitelské skupiny finančního kapitálu. Horáček píše: „A mínění, o ‚světové deflaci‘ názorům a přáním takovým poskytuje potravu a teoretický základ, zejména je-li pronášeno i z míst víceméně autoritativních a odpovědných.“ Tato věta je zvláště zajímavá, neboť je zcela zřetelnou invektivou vůči Englišovi. Tomu ovšem nebylo nic víc vzdáno než inflační politika. Námítky jeho odpůrců, že devalvace v roce 1934 povede k inflaci, byly také liché a teoreticky

²⁰⁾ Matoušek, Hospodářství usměrňované ve světle teorie a praxe, str. 131.

bezpodstatné. Vycházely z toho, že devalvace povede k určitému zvýšení cen prostřednictvím dražšího dovozu. To však zdaleka nelze ztotožňovat s inflací. Engliš sám byl pro první devalvaci provedenou v roce 1934 právě proto, že věřil, že nepovede ke zvýšení cen, nýbrž jen sníží v očích ciziny československé vývozní ceny na světovou úroveň. Byl však proti druhé devalvaci provedené v roce 1936, jež podle jeho názoru již musila vést ke zvýšení cen. (To ovšem bylo právě přáním jiných skupin buržoazie, jež po této devalvaci volaly. K této otázce se vrátíme podrobněji v poslední části této kapitoly.)

Postoj finančního kapitálu spojeného se Živnostenskou bankou k deflaci není ovšem vyčerpán jen měnovou stránkou deflace. Zmínili jsme se hned na začátku této kapitoly, že nesouhlas s teorií „zlaté deflace“ nebyl této skupině finančního kapitálu na závalu do té míry, aby neakceptovala praktické důsledky deflační politiky plynoucí z této teorie. A v tom byla dokonce radikálnější než sám Engliš, který pochopil, že prosazování těchto důsledků do krajnosti má své meze. Větší důslednost skupiny Živnobanky však nevyplývala ani tak z teoretických názorů na stabilitu měny jako z toho, jak se deflační politika dotýkala všeobecných hospodářských zájmů tohoto mohutného koncernu a upevnění jeho panství v celém národním hospodářství Československé republiky. Otázku je možno uspokojivě vysvětlit jen v souvislosti se všemi směry protikrizové politiky, a proto se k ní vrátíme ještě jednou v závěru kapitoly, kde se pokusíme zhodnotit jednotlivé směry protikrizové politiky ve vzájemné konfrontaci.

4. Pravicově socialistické teorie

a) Sociálně demokratické teorie

Mezi nejhrolivější Englišovy odpůrce patřili ideologové sociální demokracie v čele s Mackem. Zajímavé však přitom je, že jejich kritika Englišových názorů neměřila ani tak proti jeho analýze příčin krize, jako proti důsledkům, jež z nich Engliš vyvozoval.

V této části vyjdeme od Macka, jenž se pochopitelně opírá o své všeobecné pojetí příčin krize. Velká krize let 1929—33 je podle něho výsledkem snůšky, omylů, špatné hospodářské politiky, soubojů „opevněných zájmů“ mezi jednotlivými složkami kapitalistické společnosti. Je pravda, že se tu Macek zmiňuje též o příčinách plynoucích ze samé podstaty kapitalismu. Ukazuje na rozpory mezi kapitalisty a dělníky, ukazuje i na to, jak stupňovaná racionalizace zesiluje rozpor mezi výrobou a spotřebou, a vtipně říká, že snahou kapitalistů je vyrábět co nejlevněji, tak levně, že si lidé zboží ani nemohou koupit. To vše je však nakonec přikryto výklady opírajícími se o subjektivní nedostatky a činitele.

„Ti, kdo pátrají po příčinách dnešní hospodářské krize, obyčejně ji hledají v nějakých „faktech“, čímž rozumějí skutečnosti „vnějšího světa“. Hledají pří-

činy krize vně člověka. Čtenář předcházejících úvah poznal, že autor jejich vidí příčinu krize ve smýšlení tzv. civilizovaného světa, tedy uvnitř člověka. Fakta světa vnějšího, na něž někteří badatelé ukazují jako na příčiny krize stávají se jimi právě jen vinou určitého stanoviska k nim, čili vinou chybného smýšlení. Staří Řekové měli přísloví: „Lidé bývají v omyl uváděni nikoli věcmi, nýbrž míněním o věcech.“²¹⁾ A z těchto subjektivních činitelů nakonec vycházejí, jak uvidíme, i navrhovaná řešení krize.

Na první místo z příčin krize staví Macek nesprávné pojetí peněz a s tím spojenou nesprávnou peněžní politiku. Peníze jsou podle něho společenská funkce, ne zboží. Ze zboží teorie peněz plyne i soustava zlaté měny. Tu se zlato stává „tyranem hospodářského života“, neboť v současné době je jeho zhodnocení příčinou rozsáhlého deflačního procesu s katastrofálními účinky pro hospodářství. „Myslím, že dnes každý z nás, kdo pozoruje vývoj hospodářské krize, uznává, že tato krize není způsobena skvrnami na slunci, nýbrž na zeměkouli a že ty skvrny se nazývají zlatý blok.“²²⁾ V tomto bodě se tedy Macek v podstatě shoduje s Englišem, avšak rozchází se s ním v návrzích na protikrizovou politiku, jak hned dále uvidíme.

Za druhou příčinu má Macek ochranářství, jež rozbilo mezinárodní obchodní vztahy.

Konečně mezi základní omyly patří podle Macka i sobecká politika kartelů a monopolů vůbec, jež mají své „opevněné zájmy“, kterých se houževnatě drží, třebaže to jde na úkor zájmů společnosti. Zároveň ukazuje i na stinné stránky racionalizace.

Vesměs se tu tedy poukazuje na jevy souvisící se špatnou hospodářskou politikou. Tím se však otevírají i dveře jistému optimismu. Není důvodu, proč by špatná politika nemohla být nahrazena politikou dobrou a kapitalismus nemohl fungovat lépe, aniž by přestal být kapitalismem.

Analýze příčin krize odpovídají i prostředky. Macek se opět dotýká špatného rozdělení důchodů spojeného s námezdní soustavou. Zde je prý především nutné zjednat nápravu. Macek však nevidí možnost okamžité účinné a pronikavé změny v rozdělení důchodů, a proto hledá jiné cesty jak opatřit lidem práci a tím i důchody.

Jak jsme se zmínili, pokládá Macek krizi let 1929—33 především za krizi měnově úvěrovou, za následek špatné peněžní i úvěrové politiky. Kolem té se točila i hlavní část diskusí, které Macek vedl. Proto si jich všimneme zvlášť. Další návrhy se týkají zejména mezinárodního obchodu a kontroly monopolů, hlavně kartelů. Pokud se týče zahraničního obchodu, žádá zrušení povolovacího režimu a úpravu celního sazebníku. U kartelů je třeba zavést publicitu jejich smluv a podrobit jejich praktický postup kontrole.

²¹⁾ Macek, Práce, peníze, politika, str. 179.

²²⁾ Macek, Práci a peníze na ní a za ní, str. 46.

Avšak ústřední postavení v protikrizové politice mají mít podle Macka opatření měnová, úvěrová. K vyřešení krize má dále sloužit s tím spojená finanční politika státu, zaměřená na opatření prostředků pro rozsáhlý investiční program veřejných prací, které by nahradily ochablou soukromou investiční činnost. Tím by byly také vytvářeny předpoklady pro plánovité zásady státu do chodu hospodářského života. Vidíme, že tu Macek celkem přebírá návrhy, s nimiž v této době vystoupil směr „regulovaného kapitalismu“ představovaný zejména Keynesem a tzv. „švédskou školou“. Spolu s Mackem propagovala a hájila tyto názory i celá řada dalších sociálně demokratických politiků a publicistů, jako Štern, pozdější ministr sociální péče Nečas, ředitel VDP Veselý, ředitel „Všeobecné družstevní“ banky Komeda, redaktor „Práva Lidu“ Pistorius. Názorově se k nim přimykali i Nebesář, Maiwald aj. Je možno říci, že mezi všemi těmito publicisty jsou jemné názorové rozdíly podle toho, kterou stránku krize více zdůrazňují, v zásadě však argumentují shodně tak, jak jsme to viděli u Macka. Ten spolu s Nebesářem nese hlavní tíhu teoretického boje proti oficiální měnové a finanční politice.

Oficiální punc sociálně demokratické strany dostaly tyto názory tím, že byly zahrnuty do *Programu hospodářského oživení* vypracovaného komisí expertů sociálně demokratických v r. 1933. Komisi vedle Veselý, členy byli i Macek, Pistorius, Nečas. *Program* žádá zejména plánovité zásahy státu do hospodářství, vyslovuje se proti deflační politice a pro úvěrovou expanzi za účelem umožnění veřejných investic, žádá čtyřicetihodinový pracovní týden a uvolnění mezinárodního obchodu. Všechny tyto požadavky byly zahrnuty i do rezoluce XVII. sjezdu sociálně demokratické strany z r. 1933. Ve svém souhrnu měly představovat i první krok na cestě k plánování kapitalistického hospodářství. Další publikace shrnující názory sociálně demokratické na běžné hospodářské otázky, *Za hospodářskou obnovu státu* z r. 1935 je jen dalším rozvedením návrhů obsažených v „Programu“ a myšlenkově nic nového nepřináší.

Hlavním předmětem polemik v souvislosti s těmito návrhy byly otázky úvěrové a finanční politiky ve vztahu k veřejným investicím. Proto se jimi budeme zvláště zabývat. Předním teoretikem sociální demokracie tu byl, jak bylo řečeno, Macek. O jeho názory budeme opírat svůj výklad.

Macek je v peněžní teorii nominalista. Peníze má za sociální funkci, která však není vázána na zlato nebo na nějaký jiný kov.

Peníze mají být podle Macka mírou hospodářských zásluh, čímž se rozumí, že mají být osvědčením o přínosu každého jedince společenské výrobě. Tato zásluha je podle Macka výsledkem pracovního úsilí. Mají tedy peníze osvědčovat hodnotu, mají ji měřiti. Zde nám však Macek, jako všichni nominalisté, zůstává již dlužen vysvětlení, jak je možno vyjadřovati hodnotu něčím, co ji samo nemá. Neboť jakou hodnotu mají „účetní peníze tvořené zápisem na bankovní konto“, jež jsou podle Macka prostě jedním druhem peněz?

Uvedené omyly ohledně povahy peněz i forem výkonu jejich funkcí vedou Macka k názoru, že zlato jako peněžní materiál je vlastně omyl, že je to barbarická relikvie, jak se vyjádřil Keynes, na nějž se v této souvislosti Macek odvolává. Zlato je tedy jen jakýmsi „šidítkem“, které mělo vzbuzovat představy solidního zabezpečení měny, které však dnes je zcela zbytečným přežitkem.

Nejen to. Požadavek zlaté měny je dokonce škodlivý, neboť činí rozsah oběživa zcela závislým na náhodné okolnosti jako je objev zlatých dolů nebo možnost rozšiřování těžby ve starých dolech. Tak se možnosti rozšiřování oběživa na podkladě zlatých rezerv mohou dostat do rozporu s potřebami oběhu zboží. Objeví se nedostatek oběživa, jenž bude škrtit hospodářský život.

V tomto případě nastane tzv. „zlatá deflace“, která omezováním úvěru vede k tlaku na cenovou hladinu směrem dolů s příslušnými důsledky na hospodářský život, jako je relativní zvýšení dluhů při nižších cenách, z toho plynoucí úpadky, tlak na snižování mezd, omezování výroby atd. A to byl údajně případ v krizi 1929–33 i v Československu. Z toho plyne logicky požadavek: Pryč se zlatou měnou.

„Nynější hospodářská pohroma má příčinu v několika strašlivých omylech, z nichž jeden je právě tenhle názor na peníze jakožto zboží.“²³⁾

Tento výklad úlohy zlaté měny v krizi je zřejmě zkreslen a přeháněn. Je nesporné, že krize kapitalistické peněžní a úvěrové soustavy měla veliký vliv na mezinárodní obchod a výrobu. Nebyla však prvotní, byla jen součástí všeobecné hospodářské krize.

Oběh zlatých mincí, resp. možnost volné výměny bankovek za zlaté mince nebo pruty, je pouze jedním z rysů zlaté měny. Dalším důležitým rysem je volný mezinárodní pohyb zlata spojený i s volným mezinárodním pohybem zboží. Pohyby zlata působí na úvěr a jeho prostřednictvím i na peněžní oběh.

Tento proces, jak jsme už uvedli, předpokládal zároveň i možnosti celkem volného pohybu zboží. Ten však v poválečné době nebyl. Ve zběsilém konkurenčním boji o trhy se snažily imperialistické státy podvazovat dovoz a všemožně podporovat vývoz. K tomu přišly ještě přesuny sil v mezinárodním finančnictví, jehož centrum se přemístilo do zámoří. To spolu s reparačními platy mělo za následek krajně nerovnoměrné rozdělení zlatých zásob hlavně ve prospěch USA. Za těchto podmínek nemohla zlatá měna normálně fungovat. Nešlo o to, že by byl všeobecný nedostatek zlata pro měnové účely. Avšak problém byl v jeho krajně nerovnoměrném rozdělení.

V této situaci skutečně patrně nebylo pro evropské kapitalistické státy jiného východiska, než od zlaté měny ustoupit. Avšak výkupnému neušly. Zlatá měna je v živelnosti kapitalistického hospodářství vlastně jediným nástrojem, který může zajišťovat stabilitu měny. Sociálně demokratičtí ekonomové tvrdili, že je

²³⁾ Macek, Cesta z krize, str. 175.

třeba již jednou přestat věřit zlatému šidítku a naučit se posuzovat měnu podle stability její kupní síly. A k tomu prý zlaté měny není vůbec třeba. Zkušebním kamenem každé poučky je praxe. Ta nám ukazuje opak. Zrušením zlaté měny odpadla jedna ze zábran pro inflaci, někdy chtěnou a záměrnou, někdy vyvolanou silou objektivních okolností. Ať tak či onak, faktem zůstává, že kupní síla kapitalistických měn neustále klesá a že buržoazní ekonomové hovoří o dnešním stavu kapitalistického hospodářství jako o věku inflace.

Zde však musíme ukázat na důležitou okolnost týkající se československé zlaté měny: Ve skutečnosti to byla jen zlatá měna formální, na papíře. Zákonné opatření Stálého výboru sněmovny ze 7. XI. 1929, jímž byla u nás zlatá měna zavedena, totiž zároveň stanovilo, že povinnost Národní banky směňovat efektivně bankovky za zlato bude vyhlášena dodatečně zvláštním nařízením, jež však nikdy nebylo vydáno. Mělo tak Československo typ zlaté měny, jenž byl případně nazván „insolventní zlatou měnou“. Účinky zlaté měny se tedy nemohly plně projevovati. V jisté míře tu však byly, a to jako povinnost udržovat určitou proporcí mezi oběživem a zlatou rezervou a zejména pak jako vliv na zahraniční obchod přes kurs koruny.

V sociálně demokratických návrzích byl však ústup od zlaté měny jen jedním bodem. Další etapou byla opatření úvěrová, zejména pokud se týče státního úvěru, jimiž se měl záměrně vytvořit nadbytek úvěrových prostředků, tím podstatně snížit úrok, což by umožnilo oživit výrazně výrobu. A zde přicházíme k požadavku operací na volném trhu, jejichž smysl je nutno stručně osvětlit.

Tyto operace jsou prováděny v četných zemích cedulovými bankami a jejich význam je v tom, že tu banka, na rozdíl od eskontu a lombardu, vystupuje jednak sama iniciativně, jednak jejich prostřednictvím dává do oběhu peníze bez určitého časového omezení. Princip je v tom, že cedulová banka nakupuje podle svého uvážení na volném trhu (tj. prakticky na burze) nebo zase naopak prodává dobré cenné papíry, zejména státní dluhopisy. Její akce mají vliv na rezervy bank. Jestliže banky prodejem papírů ze svých zásob získají pohledávky za cedulovou bankou nebo přímo bankovky, zvětší se tím příslušně i jejich rezervy (obráceně při prodeji papírů cedulovou bankou). To však může vést k značnému zvýšení úvěrů, nakonec několikanásobně většímu než je zvýšení rezerv. Banky se totiž pochopitelně snaží držet své rezervy vzhledem k poskytnutým úvěrům na minimální výši, prakticky asi v poměru 1:10. Zvýšení rezerv o 10 % tedy umožní teoreticky desateronásobné zvýšení úvěru proti přírůstku rezerv.

— Aby banky svých rezerv využily, musí ovšem snížit úrokovou sazbu. K tomu však vede i další účinek operací na volném trhu. Nákupy cenných papírů cedulovou bankou totiž zvedají i jejich kursy, neboť banka při nákupu musí nabídnout výhodnou cenu. Obráceně prodeje papírů jejich cenu srážejí. A tyto pohyby kursů cenných papírů mají též vliv na úrokovou sazbu. Vyšší kursy úrok

stlačují, nižší je zvyšují. Tak se při operacích na volném trhu vytvářejí po dvou liniích předpoklady pro výhodnější využití úvěrů průmyslovými a obchodními podnikateli. Je přitom vždy věcí úvahy cedulové banky, jak dlouho koupené papíry podrží. Jak tedy vidíme, slouží operace na volném trhu k regulování úrokové míry a kursu státních papírů.

Operace na volném trhu však měly být jen úvodem, jaksí technickým předpokladem k uskutečnění vlastních rozhodujících protikrizových opatření. Podle sociálně demokratické koncepce neměly sloužit k regulování krátkodobého úvěru, nýbrž měly se stát nástrojem dlouhodobých úvěrových operací, jimiž by byla financována veřejná investiční činnost. Snížení úroku mělo usnadnit soukromé podnikání, mělo však umožnit i rozsáhlou hospodářskou státní akci. Nízký úrok by zlevnil státní dluh, byla by možná konverze starých půjček, byly by zlevněny půjčky nové, jež by byly umístěny pomocí operací na volném trhu. Takto by si stát opatřil levnější prostředky k vlastnímu hospodářskému podnikání, k různým investicím. Macek a jeho přívrženci totiž správně ukazují, že ani sebelevnější úvěr nepřiměje kapitalistického podnikatele k nějaké akci, nevěřili-li v její výnosnost. Proto musí zakročit stát jako podnikatel, musí zahájit rozsáhlou investiční výstavbu, opatřit tím kapitalistům výdělků a přispět k oživení hospodářství. Práce na státních zakázkách umožní zaměstnání četným pracovníkům. Jejich spotřeba se zvýší a to se projeví i v důchodech pracovníků jiných odvětví. Kromě toho se zvýší poptávka po materiálu pro státní zakázky s obdobnými účinky. Veřejné práce většího rozsahu tedy budou působit blahodárně v celém národním hospodářství. Výsledkem bude posílení vnitřního trhu. Odkud však na to vzít prostředky, když daňové výnosy v krizi klesají? Na to odpovídají Macek a ostatní: Je nutno upustit od snahy mít za každou cenu vyrovnaný státní rozpočet, neboť ten je stejně vyrovnaný jen na papíře a ve skutečnosti končí schodkem. Je třeba se smířit pro přechodnou dobu s rozpočtem již předem pasivním. Vyrovnaný rozpočet v krizi jen zesiluje deflacii. Stejně jako je podřízeno kapitalistické hospodářství cyklu, musí mu být podřízen i rozpočet. Schodek v krizi a v depresi je tedy odůvodněný, ovšem musí být ve vzestupné fázi odstraněn. Zásada vyrovnaného rozpočtu tak platí jen pro cyklus jako celek. Macek a ostatní také ukazují, že schodek bude ve skutečnosti menší, než by se zdálo. Se zvýšenou zaměstnaností se totiž zmenší výdaje na podpory v nezaměstnanosti, zvýší se naproti tomu při celkové vyšší výrobní činnosti i daňový příjem.

* * *

S těmito návrhy však zůstal Macek a jeho směr (můžeme ovšem říci i strana sociálně demokratická, neboť tyto návrhy byly jejím oficiálním protikrizovým programem, jak jsme ukázali) — osamoceni. Představitelé finanční a bankovní politiky je vesměs odmítli jako neuskutečnitelné a přímo škodlivé pro peněžní soustavu.

Společným jmenovatelem všech námitek bylo, že by nastala inflace, a tedy nutný rozvrat peněžní soustavy, jakož i nespravedlivé přesuny v rozdělení majetku.

V podstatě šlo o tyto námitky: Je nedostatek kapitálu vytvořeného úsporami. Proto jsou nutné nejprve dostatečné úspory. Jen na jejich základě může dojít k oživení. Postupovat jinak, znamená dělat inflaci.

Uvedme např. argumentaci Englišovu: „Kdyby cedulová banka zapůjčila státu 5 miliard na provádění vodních staveb a jiných investic, byl by nakonec stát majitelem dotyčných staveb, ale nedal by za ně nic kromě papíru a tisku bankovek. Musil tedy patrně někoho zkrátit. Koho zkrátit? To vysvitne, když si uvědomíme, že tiskem těchto bankovek byla vytvořena umělá kupní síla, nečerpáná z dané výroby, ale proti dané výrobě postavena s tím účinkem, že stouplou ceny, což je nutno vždy, když se koupí totéž za větší peněžní částku. Při vzestupu cen jsou zkráceni o částku konzumu všichni spotřebitelé, nežli se přizpůsobí jejich důchodu zvýšeným cenám. Zároveň se znehodnotily všechny vklady, stoupla hladina cenová o poschodí a nastává nová krize vývozu, jemuž se zdrazil výrobní náklad. Nucenou úsporu odnesli by především dělníci a gážísté. Byla by to inflace. Cedulová banka by porušila svůj úkol, porušila by funkci bankovky a porušila by zákon.“²⁴⁾

Cítat je z článku, jímž Engliš, tehdy guvernér Národní banky, reagoval na Mackovu kritiku její úvěrové politiky. Zamítavý postoj k operacím na volném trhu (jako prostředku pro financování rozsáhlejších investičních prací) byl tedy oficiálním stanoviskem Národní banky. Jiné námitky tvrdily, že operace na volném trhu nepřipouští soustava zlaté měny zavedená v Československu.²⁵⁾

Pokusme se nyní zhodnotit návrhy Macka a návrhy jeho stoupenců, jakož i jejich odpůrců, za něž hlavně mluvčím byl Engliš. Všimneme si nejprve měnové povahy těchto návrhů, tj. zda skutečně znamenaly požadavek inflační politiky.

Viděli jsme, že základní myšlenkou bylo zabezpečit cestou dlouhodobého úvěru dostatek tzv. „levných dlouhodobých peněz“, čímž by byly vytvořeny předpoklady pro větší soukromé investice, zejména však pro intenzivní státní investiční činnost. Macek stále opakuje, že je nutné zasytit oběh dostatečným množstvím „peněžních značek“ bez časového omezení. Mělo se tak stát v Československu novým způsobem tvorby peněz, který by se podstatně lišil od dosavadního „klasického“ způsobu směnečného eskontu a lombardu.

Charakteristickým rysem eskontu (pokud jsou jeho předmětem obchodní

²⁴⁾ Engliš, Peněžní teorie dr. Macka, Obzor národohospodářský 1934, str. 469.

²⁵⁾ Podle některých názorů se v ČR de facto operace na volném trhu prováděly prostřednictvím Čs. reeskontního a lombardního ústavu (viz k tomu např. Ubíra—Kadlec—Matas, „Peněžní a úvěrová soustava ČR za kapitalismu“). Není tomu tak. Tento ústav sice státní papíry nakupoval, avšak především za prostředky u něj povinně uložené. Netvořil nové oběživo, což mělo být účelem operací na volném trhu.

směnky) je bezprostřední spojitost s reprodukčním procesem. Peníze se tu dostávají do oběhu souběžně se zbožím a krátká splatnost směnky zaručuje i brzkou návratnost bankovek. Podobně je tomu v podstatě i u lombardu, neboť u obchodních bank je poskytován zpravidla na cenné papíry znející na zboží. Kromě toho je omezen rovněž na krátkou dobu. V obou případech se oběh peněz přispůsobuje celkem pružně potřebám oběhu zboží.

Podle Macka a jeho stoupenců tomu mělo být jinak. Oběh peněz regulovaný pomocí operací na volném trhu neměl být bezprostředně závislý na oběhu zboží, nýbrž na potřebách státních výdajů, zejména investičních. Ty neměly spočívat na příjmech z daného, vyrobeného národního důchodu, které by byly získány např. půjčkou nebo daněmi, nýbrž měly být vytvořeny nezávisle na něm. Mělo tedy jít o tvorbu dodatečných důchodů na základě úvěrové expanze. Celá tato koncepce spočívala na představě, že se má přizpůsobit oběh zboží tvorbě peněz, místo aby se tvorba peněz přizpůsobila oběhu zboží. Jako krytí oběživa pak ovšem nemohlo sloužit bezprostředně zboží, nýbrž dluhopisy, zejména státní. Je tedy zřejmé, že peněžní oběh by byl odtržen od bezprostřední souvislosti s reprodukčním procesem, že by za takových okolností nic nezaručovalo automatickou návratnost nepotřebných bankovek, jež by se trvale usazovaly v oběhu. Jinými slovy řečeno — oběh peněz by byl ovlivňován okolnostmi příznačnými pro inflaci.

Z našeho rozboru tedy plyne, že sociálně demokratická teorie tvorby dodatečných státních důchodů nezávislých na rozdělení vyrobeného národního důchodu měla inflační charakter. Tento fakt vyniká ostatně zvláště zřetelně v Nebesářově formulaci tzv. „čistého úvěru“ a „čistého financování úvěrového“. Rozumí tím právě „úvěr, který není zpřežen s tvořením úspor“ a financování, k němuž není třeba „kapitálu v obvyklém smyslu slova“, tj. úspor spojených s nároky na pobírání důchodu z poskytnutého úvěru.²⁶⁾ Požadavek peněžních výdajů založený na inflačních důchodech je zde tedy vyjádřen nepokrytě.

Inflace vede k všeobecnému zvyšování cen, vede i ke zvýšení vykořisťování. To jsou okolnosti, na něž kapitalistické hospodářství reaguje zpravidla příznivě. „Mírná inflace“ (ač je to — jako každá inflace — pochopitelně nebezpečný prostředek), tak může pomoci k oživení a rozmachu nebo může jej prodloužit. Marxistická politická ekonomie tento proces charakterizuje výstižně jako „inflační konjunkturu“.

Sociálně demokratické návrhy ovšem nesměřovaly k přímému přesycování oběhu oběživem v tom smyslu, jak k tomu dochází např. při militarizaci ekonomiky, kdy je normální reprodukční proces narušován tím, že z něho stále větší část produktu vypadá. Jim šlo o oživení soukromé, zejména však veřejné investiční činnosti, jako je výstavba silnic, železnic, škol i jiných veřejných

²⁶⁾ Nebesář, *Nové cesty úvěru*, str. 59.

budov apod. Je již v povaze věci, že při investicích, jejichž výstavba trvá delší dobu, vystupují lidé, kteří na nich pracují, jen jako kupci, tj. stále z trhu odebírají, aniž by na něj dodávali. Z toho nutně vyplyne tendence k cenovému vzestupu, který tu souvisí se samou povahou reprodukčního procesu, a nastává, i když je rozšířená reprodukce financována z daného, vyrobeného národního důchodu. Jak jsme však ukázali, měly být podle sociálně demokratických ekonomů investice financovány z příjmů dodatečných, nezávislých na vyrobeném národním důchodu. Je jasné, že by takto došlo k cenovým posunům, které by byly zcela jiné povahy než v předchozím případě, že by tu šlo o vyložené inflační cenové posuny. Macek a jeho stoupenci tuto skutečnost popírali; tvrdili v podstatě (stejně jako jejich učitel Keynes), že inflace je nemožná, dokud budou po ruce zdroje, z nichž bude možno rozšiřovat výrobu. Byl to nesprávný názor, neboť ignoroval inflační povahu výdajů, na jejichž účet měla být výroba rozšířena. Je zajímavé, že jiný duchovní otec sociálních demokratů, vlastní tvůrce novodobé kapitálově tvůrčí teorie úvěru a zároveň i inspirátor Keynesův, Hahn v posledních pracích své názory pozměnil a inflační charakter úvěrové expanze přiznal.²⁷⁾

Inflační povaha požadavku Mackova směru byla jasná i některým sociálně demokratickým publicistům. Velmi kriticky o nich psal např. V. Friedrich v článku *Mackova a Englišova cesta z krize*²⁸⁾, kde ukazuje na inflační charakter navrhovaného způsobu financování investic. Přesto se Mackovy názory staly oficiální protikrizovou politikou sociálně demokratické strany. Příčina byla v sociální funkci těchto názorů jakož i politiky, kterou zdůvodňovaly.

Již na počátku stati jsme poukázali i na vývoj názorů na krizi u Macka i u jiných sociálně demokratických ekonomů. Kdežto v období relativní stabilizace kapitalismu, kdy došlo i k určitému politickému uklidnění, chápe se krize do jisté míry jako objektivní jev plynoucí z podstaty kapitalismu (ač se i připouští možnost zmírnění krizí), převládá v období krize stále více a více výklad, vyvozující krize z nejrůznějších subjektivních příčin, z pochybené hospodářské politiky. Nebylo to samozřejmě náhodné. Objektivní teorie krize poskytuje teoretický podklad pro třídní boj dělnictva s buržoazií, ukazuje však i omezené možnosti výsledků tohoto boje v rámci kapitalismu, přesvědčuje dělnictvo o nutnosti revolučního odstranění kapitalismu. V rozjitřené náladě, kterou s sebou přinesla krize let 1929—33, nemohla být proto taková teorie pro reformisty žádoucí. Jim šlo o to odvrátit dělnictvo od třídního boje, vytvořit iluze o možnosti zdokonalit kapitalismus, o zbytečnosti odstranit jej nebo aspoň o nutnosti vyčkat s tím, pokud nebude dosažena „vyšší mravní úroveň dělnictva“. Opěr-

²⁷⁾ Srovnej k tomu: A. Eidelmant, *Buržuaznyje teorii deněg, kredita i finansov v period obščego krizisa kapitalizma*, str. 165—168, Gosfinizdat 1958.

²⁸⁾ *Dělnická osvěta*, čís. 5/1936.

ných bodů pro výklad, který by těmto požadavkům vyhovoval, poskytla první etapa všeobecné krize kapitalismu dost, ať již v oblasti měny, úvěru, či zahraničního obchodu. A zejména Macek dovedl všech těchto skutečností propagandisticky znamenitě využít.

Pravicovní sociální demokraté vystupovali navenek jako mluvčí pracujících. Proto nemohli souhlasit s Englišovou deflační teorií, z níž plynula i nutnost snižovat mzdy. Zde šlo o otevřené řešení krize na účet pracujících. Pravicovní sociální demokraté musili vytvořit teorii, jež by zůstala plně na půdě kapitalismu, dodala argumenty pro možnosti odstranit krize v jeho rámci nebo je alespoň podstatně zmírnit. Šlo nadto o to, najít teorii jež by rozvinula před dělnictvem vábnou perspektivu socialistického vývoje. Těmto potřebám Mackovy názory a názory jeho stoupců plně vyhovovaly. Proto byly přijaty i vedením sociální demokracie.

Měna, úvěr i světový obchod, to všechno má nemalý vliv na cyklus a politika buržoazních vlád se ve všeobecné krizi kapitalismu v těchto oblastech vyznačovala takovou bezradností, že podkladů ke „konstruktivní“ kritice kapitalismu bylo víc než dost. Přitom opatření tu prováděná mají výhodu, že nikterak nemusí narušit princip kapitalistického soukromého vlastnictví. Není tedy divu, že se mezi sociálními demokraty všech zemí tolik rozšířily zejména úvěrové teorie protikrizové politiky, jejichž autory byli ovšem vysloveně buržoazní ekonomové jako H a h n, K e y n e s nebo čelný představitel švédské školy O h l i n. Charakteristické je, že již dříve zmíněná publikace *Za hospodářskou obnovu státu* zvláště vyzvedá politickou únosnost sociálně demokratického programu, jinými slovy jeho přijatelnost pro buržoazii. S tím není v rozporu ani požadavek státní hospodářské intervence. Pravicovní socialisté připisovali svým návrhům dalekosáhlý význam. Podle nich měly představovat ve svém souhrnu plán hospodářského rozvoje, který by zabezpečil stabilitu kapitalistického hospodářství. Pod dojmem úspěchů socialistického plánování chtěli reformisté přesvědčit dělnictvo, že ani kapitalismus není zbaven výhod, jež přináší plánování. Jejich návrhy se proto důsledně pohybovaly na půdě soukromého vlastnictví. Vždy jim šlo o podporu soukromokapitalistického podnikání pomocí státních zakázek kapitalistickým podnikům. Je nápadné, že nikde není vyzvednut požadavek zestátnění základních výrobních odvětví a že státní investice měly mít nevýrobní zaměření.

Přesto sociální demokraté ztotožňovali navrhovanou hospodářskou politiku s postupnou socializací. Tak psal Pistorius v *Právu lidu* z 30, VIII. 1931: „Tentokrát se však z krize nedostaneme ven bez nadprůměrně zvýšených zásahů jednotlivých státních mocí, bez zásahů, které pozmění formu hospodaření k obrazu socialistických představ a tím tedy i oslabí síly, které současnou krizi činí trvalou.“ Dne 6. IX. 1931 čteme v témž časopise: „Vybrědnouti ze soudobé krize lze jen omlazením soukromokapitalistického systému systémem státně socialistickým. Tento smíšený systém bude asi na delší dobu útvarem pevným,

nezůstane však útvarem trvalým. Nalézáme se tedy na prahu nové etapy hospodářského vývoje.“

Tato teze se nápadně shoduje s názory různých labouristických teoretiků, podle nichž byl podobnou cestou socialismus ve Velké Británii dokonce již uskutečněn. Jde tu však o čirou demagogii opírající se o falešné nadtrždní pojetí státu a ztotožňující socialismus s podnikáním a hospodařením státu vůbec. Ve skutečnosti je charakter státních hospodářských opatření určen trždní povahou státu. A jaký byl trždní charakter první republiky, to cítili pracující zejména v krizi na vlastní kůži až příliš citelně.

Politickým jádrem sociálně demokratických návrhů byla tedy snaha přesvědčit pracující o možnosti bezkrizového vývoje kapitalismu a snaha odvrátit nebezpečí, jež by mohlo pro kapitalismus znamenat rozhořčení strádajících pracujících mas. Říkáme-li však, že sociálně demokratická politika měla přispět k obrodě kapitalismu, musíme si všimnout i jejího vztahu k různým skupinám buržoazie. Ta v imperialismu netvoří jednodílnou třídu, nýbrž se skládá ze dvou složek, jež mají i relativně protichůdné zájmy a mezi nimi existují určité rozpory — z monopolistické a nemonopolistické buržoazie. S tím souvisí, že hospodářská politika, která je zaměřena na záchranu kapitalismu vůbec, je sama v sobě také rozporná. To platí též o sociálně demokratické politice.

Ukázali jsme na jiných místech, že Macek i ostatní podnikají ostré výpady proti kartelům a žádají jejich kontrolu. Zejména útočí na bankovní kartel, rdoušící podle jejich názoru drahým úvěrem oživení. U Nebesáře se přímo setkáváme s výkladem krize zakládajícím se na údajném přetížení průmyslového kapitálu nároky peněžníků. Macek bouří neustále proti „peněžoměncům“, čímž rozumí představitele bankovního kapitálu. Není těžké zde poznat jeden charakteristický rys sociálně demokratických názorů — obranu malého kapitalistického podnikání proti monopolům. Jak známo, je to i projev současné verze maloburžoazní ekonomické teorie. Pokud tedy sociální demokraté bojovali za snížení úroků, za omezení kartelů, stáli ve skutečnosti na maloburžoazních pozicích.

Na druhé straně měl velkou úlohu v jejich návrzích stát, ať už šlo o finanční politiky nebo o veřejné práce. Státní aparát první republiky byl však, jak víme, pevně v rukou monopolistické buržoazie. Volání sociálních demokratů po účinném státním řízení hospodářství znamenalo tak nakonec požadavek posílení státně monopolistických tendencí. Není ani těžké poznat, že jejich požadavky byly skutečnitelné jen při součinnosti finančního kapitálu, ať již šlo o úvěrová, nebo obchodně politická opatření. Je také jasné, že vyšší státní výdaje musily plynout především do pokladen monopolů. Požadavky sociální demokracie nebyly tedy ničím jiným než teoretickým vyjádřením politiky státně monopolistického kapitalismu a zejména po druhé světové válce se staly nezbytnou součástí arzenálu hospodářské politiky snad všech kapitalistických států.

A tak byli sociální demokraté objektivně náhončími zejména československé monopolistické buržoazie, třebaže ta jejich teoretickou podporu tehdy odmítala. V závěru kapitoly se pokusíme ukázat, proč se tak stalo.²⁹⁾

b) Teorie krize u národně socialistických teoretiků

Pravicový socialismus byl v buržoazní Československé republice představen i stranou národně socialistickou, o níž možno plným právem říci, že byla socialistická jen podle názvu. I když ve svém členstvu měla jistý počet dělnictva, zcela v ní převažovaly maloburžoazní živly z řad řemeslníků, živnostníků, obchodníků. Dále kolem sebe strana soustředila i četné soukromé a státní zaměstnance a dokonce i některé větší podnikatele. Celkem to byla typická strana tzv. středních vrstev.

Sociální složení strany se odráželo i v otázkách krize a protikrizové politiky. Ukážeme si to na názorech čelného národně socialistického publicisty a hospodářského redaktora *Českého Slova* (hlavního tiskového orgánu strany), Jiřího Hejdy.

Hejda byl Englišovým odpůrcem v otázce zlaté deflace jako příčiny krize. Sám zastával názor, že krize je výsledkem hlubokých strukturálních změn v kapitalismu. Tato koncepce, s níž jsme se setkali v 3. části kapitoly je právě u Hejdy vyjádřena nejsystematičtěji a nejobširněji.

Hejda píše: „Přes tři čtvrtiny světa opustilo zlatý standart nebo jej změnilo, viděli jsme pokusy inflační, devalvační, pokusy o cenovou stabilizaci, ale žádný z těchto pokusů neměl úspěchu. Bylo-li třeba praktického důkazu, že krize není původu monetárního, zde byl nesčetněkrát podán.“³⁰⁾ Zdůrazňuje zároveň, že krize let 1929–33 nebyla jen normální konjunkturální krizí. Říká, že ji nelze pochopit jen jako hospodářský jev. Je nutno ji chápat i sociologicky a uvědomit si, že jde o krizi současného kapitalistického hospodářství v nejširším smyslu slova. Hlavní vinu na její hloubce má válka, jež přinesla nové rozdělení výroby v neprospěch Evropy a ve prospěch zámoří. Zároveň vznikla řada nových oborů konkurenčních starým oborům, změnil se vkus i móda, což nepříznivě ovlivnilo

²⁹⁾ Při výkladu sociálně demokratických názorů jsme se úmyslně soustředili na kritiku autorů, kteří byli pro stranu reprezentativní a tlumočili v podstatě její oficiální stanovisko. Od těchto vyložených reformistů se příznivě odlišuje Jaroslav Čecháček, autor zajímavé práce „Marx a teorie hospodářských krizí“, v níž stojí celkem na marxistických pozicích. Pokládá krizi za objektivní jev plynoucí přímo z kapitalistických výrobních vztahů. Odmítá názor, že by v rámci kapitalismu bylo možno krize odstranit. Zdůrazňuje naopak, že konec konců mohou být překonány vždy jen na účet dělnictva.

Nicméně však pronikají u Čecháčka reformistické tendence. Nechápe totiž krizi jako období svým způsobem revoluční přípravy, kdy se třídní boj zostruje a třídní uvědomění zvyšuje. Soudí naopak, že dělnictvo nemá jinou možnost než provádět defenzivní politiku na záchranu dříve získaných vymožeností.

³⁰⁾ Hejda, Kapitálové investice a hospodářská krize, Obzor národohospodářský z r. 1934, str. 361.

spotřebu textilu. Veliký vliv měla i racionalizace. Ta jednak snížila spotřebu materiálu, jednak omezila potřebu pracovních sil. Racionalizace zvýšila také podíl fixního kapitálu. S tím je spojena menší pohyblivost a přizpůsobivost výroby. Z toho vylýnula ještě větší tendence ke kartelizaci a ke snaze o stabilitu cen, což ještě více oslabilo pružnost kapitalistického systému. A Hejda konstatuje: „Fakt je, že systém, který byl vybudován na volné soutěži, pocituje jako rakovinu strukturu kartelů a monopolistických koncernů, kterou je volná tvorba cen nabídkou a poptávkou znemožněna.“³¹⁾

Hejda dochází k závěru, že hospodářský vývoj od počátku první světové války byl jedním řetězem vadných investic, jejichž výsledkem bylo hluboké porušení rovnováhy mezi výrobou a spotřebou. Všechno to má však ještě svou hlubší příčinu. Je to liberalismus, systém *laissez faire*, který přivedl kapitalismus do tak katastrofální situace. Ukazuje se, že liberalismus je nyní zcela neúnosný. Hejda prohlašuje: „Systém *laissez faire* vyhlášený do nedávna za ideál autonomní organizace hospodářského dění, se hroutí, neboť se ukazuje, že je to vlastně anarchie hovící několika silným jedincům s jejich egoistickými zájmy, ale naprosto nevyhovuje zájmu národního hospodářství.“³²⁾ A jinde píše: „Nespornou skutečností však zůstává, že zmatek, který vyvrcholil ve světovou krizi, byl způsoben právě kapitalistickým systémem, oním rozpoutáním bezuzdné soutěže všech proti všem, která se neptala po mezích spotřeby, překapitalizování — prostě anarchií, jež je logickým důsledkem systému *laissez faire*.“³³⁾ Z toho dochází Hejda k závěru, že požadavkem doby se stává přechod k plánovité organizaci a řízení výroby i distribuce, k soustavné hospodářské intervenci veřejné moci, neboť „Likvidovat krizi bez intervencí, to je bez zásahů veřejné moci do tvoření se cen a mezd, znamenalo by rozvířit v celém světě zápas, které by za dnešního demokratického režimu musely přeskočit na politické pole. Tu pak není dána hranice, kde by skončily.“³⁴⁾

Hejdův výklad krize let 1929—33 poukazuje na některé nesporně důležité skutečnosti. Je možno souhlasit s jeho poukazem na vztah mezi světovou válkou a strukturálními problémy kapitalismu, s tvrzením, že růst monopolů oslabil přizpůsobivost kapitalismu, a samozřejmě i s tím, že v krizi nevidí prostě měnovou záležitost, nýbrž hlubokou disproporcii mezi výrobou a spotřebou.

Na druhé straně však nikterak nelze souhlasit se samotným výkladem těchto skutečností, se závěry o vývojové perspektivě kapitalismu, jak ji Hejda předkládá. Zde se nám plně odhaluje buržoazní apologetismus muže, který před druhou světovou válkou i po ní vystupoval naoko jako „socialista“, než defini-

³¹⁾ Hejda, Konec kapitalismu, České Slovo z 28. V. 1932.

³²⁾ Hejda, Příčiny soudobé krize, stať v publikacích Sociálního ústavu ČSR, 356, str. 36.

³³⁾ Hejda, Konec kapitalismu, České Slovo z 28. V. 1932.

³⁴⁾ Hejda, Některé teorie o současné krizi, Sbírnka přednášek České společnosti národohospodářské, roč. 1932, sv. III.

tivně skončil jako zrádce skutečného socialismu. Hejda totiž nevidí v krizi let 1929—33 prostě výsledek ohromného zauzlení rozporů kapitalismu, jež s sebou přinesla první světová válka a všeobecná krize kapitalismu. Nechápe ji jako pádný důkaz přežitosti a neudržitelnosti kapitalismu vůbec, nýbrž jako důkaz o přežitosti určité formy a vývojové etapy kapitalismu. Je v zásadě optimistický co do jeho dalšího vývoje a v krizi vidí jen porodní bolesti nového, dokonalejšího kapitalismu. Jde tu podle něho o přerod, ne o začátek smrtelných křečí. Chápe krizi jako určitou obdobu průmyslové revoluce, v níž se formovalo 19. století; a v krizi let 1929—33 se podle Hejdy formuje kapitalistické dvacáté století. „Tak jako po revoluci průmyslové z počátku minulého věku přišel hospodářský rozvoj, který vytvořil ono podivuhodné devatenácté století, přijde i zítřka doba velkého hospodářského rozmachu.“³⁵⁾ „Je ovšem třeba uvědomit si, že dvacáté století bude svojí podstatou naprosto jiné, než bylo století devatenácté. Je proto třeba postupovati velmi opatrně při léčení krize, která snad ani není krizí, nýbrž přerodem systému. Snad je to puberta hospodářství.“³⁶⁾

Hejdovy vývody nejsou samozřejmě ničím jiným než čirou demagogií. Již samo přirovnávání průmyslové revoluce ke krizi let 1929—33 dokonale kulhá. Průmyslová revoluce znamenala dovršení kapitalismu nad feudalismem, představovala dobudování materiálně výrobní základny kapitalismu. Byla skutečně východiskem k ohromnému rozmachu kapitalismu v devatenáctém století. Byla projevem síly kapitalismu, byla skutečně jeho pubertou. A krize let 1929—33? To byl naproti tomu již projev úpadkového, přežralého kapitalismu. Byl to výsledek rozporů, k nimž v konečné instanci položila základy průmyslová revoluce.

Hejdova demagogie se nám nepokrytě odhaluje, jakmile se podíváme na skutečnosti, o něž opírá své teze o přerodu kapitalismu. Není to nic jiného, než argumenty, s nimiž se ohánějí dnešní teoretikové „transformace“ kapitalismu. A má-li Hejda nějakou zásluhu o českou buržoazní ekonomickou teorii, má ji jen proto, že byl jedním z jejich prvních propagátorů. Svě krédo i cíl svých názorů vyjádřil již v roce 1927 v článku *Marx neměl pravdu*.³⁷⁾ Hlásá zde dnes velmi běžné názory teoretiků „lidového kapitalismu“ o rozptýlení vlastnictví kapitálu prostřednictvím vlastnictví akcií, o převzetí hospodářské moci vedením (managementem) od buržoazie. „Lidová masa není vyvlastňována uzurpátory, k přeměně ve společenskou vlastnictví nedochází revolucí, nýbrž zvolna přirozeným procesem. Uzurpátoři jsou vyvlastňováni, kapitál není privilegiem několika, kapitalisty se stávají všichni. Národ — svět stává se továrnou, kde dělník je akcionářem a akcionář dělníkem. Marx neměl pravdu.“ Tyto názory opakuje i v letech krize ještě s větším úsilím. Tak v článku *Konec kapitalismu* prohlašuje: „Vývoj nám ukazuje, že se nejen blížíme k naprosté změně formy, nýbrž

³⁵⁾ Hejda, Příčiny soudobé krize, str. 37.

³⁶⁾ Hejda, Některé teorie o současné krizi, str. 29.

³⁷⁾ Přítomnost z 13. 10. 1927.

že již dnes žijeme v údobí, které sotva lze nazvat kapitalistickým. Nedáme-li se másti některými zjevy, jež jsou ve skutečnosti přežitkem starého systému, můžeme velmi dobře sledovati tento přerod k organizaci hospodářské, k hospodářské demokracii, jak jsme jinde dnešní systém formulovali.“³⁸⁾ V článku *Překonání krize*³⁹⁾ píše: „Vidíme však vývoj k soutěži regulované a ke kolektivismu, vývoj naprosto dobrovolný, vnitřně odůvodněný vlastní strukturou kapitalistického systému v době převahy pevného kapitálu ve výrobě. Tím se stává, že čára tažená mezi kapitalismem a socialismem se čím dále tím více smazává a je jen třeba, abychom si to otevřeně přiznali.“

Není třeba, abychom na tomto místě vyvraceli Hejdovy lidově kapitalistické teorie, jejichž neudržitelnost, bezpodstatnost i třídní smysl byly odhaleny marxistickými ekonomy již mnohokrát. Nelze však také označit jinak než za cynismus, když Hejda, redaktor národně socialistického Českého Slova se nerozpoko- val tvrdit živořícímu a hladovějícímu dělníku, že je již jednou nohou vlastně v socialismu. Ukazuje však také názorně na skutečný charakter národně socialistické strany, jestliže takové názory byly v jejím oficiálním orgánu hlášány. Větší diskreditaci a překroucení myšlenky socialismu je věru sotva možno si představit.

Socialismus by byl tedy podle Hejdy plně uskutečněn bez odstranění soukromého vlastnictví, pouhým rozšířením vlastnictví akcií. „Naproti tomu akciová společnost se v některých případech blíží socialismu tak těsně, že je třeba jen nepatrné reformy akciového práva — ve většině zemí vybudovaného na principech liberalismu z poloviny minulého století —, aby nám představovala útvar dokonale socialistický.“⁴⁰⁾ Akciová společnost představovala tedy pro Hejdu záračný nástroj sociální reformy a tuto svou oblíbenou myšlenku neopustil Hejda ani jako hospodářský expert národně socialistické strany v lidově demokratickém Československu. Jenomže tentokrát to mělo být obráceně; akciová společnost měla sloužit jako nástroj restaurace kapitalismu tichou cestou. Hejda totiž navrhl, aby náhrada za znárodněný průmysl byla poskytnuta tak, že by národní podniky byly přeměněny na akciové společnosti, na nichž by podstatný podíl měli bývalí majitelé. Hejdův úmysl byl ovšem Komunistickou stranou ihned prohlédnut a jeho návrh byl podroben zdrcující kritice.

Druhou základní sloužkou v Hejdových představách o přeměně kapitalismu je myšlenka státního řízení hospodářství, myšlenka „plánování“ v kapitalismu. Hejda je rozhodný zastánce státní hospodářské intervence. Myšlenka plánovitého řízení hospodářství je ovšem sympatická a správná. Zkušenost však také ukazuje, že skutečné plánování je možné jen v socialismu na základě zespolečen-

³⁸⁾ České Slovo z 28. V. 1932.

³⁹⁾ Přítomnost z 1. III. 1933.

⁴⁰⁾ Přítomnost z 1. III. 1933.

štění výrobních prostředků. Hejdovo vlastnictví akcií ovšem se zespolečenštěním nemá nic společného.

Co však znamená Hejdovo plánování? Žádá jednak plánovitou finanční politiku států, rozpočtenou na delší období, a žádá dále záměrnou úvěrovou politiku cedulové banky. Tím ovšem není ještě regulováno přímo to nejdůležitější — výroba a spotřeba. Takové řízení však není podle Hejdy neuskutečnitelné. Píše: „Vždyť cukrovarníci celého světa se tomuto stavu, hnáni naléhavou potřebou, velmi přiblížili. Je přece možné ve většině výrobků ať průmyslových nebo zemědělských odhadnouti dosti přesně spotřebu, která se mění od roku jen nepatrně, právě tak jako známe výrobu většiny nejdůležitějších statků. Problém je tedy jen v tom, jak ovládnout individuální produkci a přimět ji k určité záměrnosti, která konec konců bude také jí na prospěch. Tam, kde přichází v úvahu jen poměrně málo výrobních jednotek, je dohoda snazší.“⁴¹⁾

A zde se nám ukazuje skutečné jádro Hejdových představ o proměně kapitalismu. Rozumí tím vlastně řízení hospodářství monopoly, ovšem pod dozorem státu. Tedy nakonec stará písnička o monopolech — organizátorech společenské výroby.

Hejdovy názory na možnost i metody plánování v kapitalismu plně vyjadřovaly i oficiální názor národně socialistické strany na základní otázky hospodářské politiky. Nahlédneme-li totiž např. do publikace čelného funkcionáře této strany, dr. Otakara Klapky, *Národní obroda hospodářská* vydané nákladem Ústředního výkonného výboru strany národně socialistické, nalézáme tak jako odpověď na otázku, co po laissez faire: „Jest to hospodářství dirigované jdoucí k hospodářskému plánování.“⁴²⁾ A na jiném místě píše Klapka, že „určitou přípravou pro dirigované hospodářství státní byly syndikáty, kartely, koncerny a trusty, kde ze soukromé iniciativy hleděli majitelé podniků dosíci určité záměrnosti. Zde byl již vyřazen prvek soukromé konkurence a vzájemného boje podnikového.“⁴³⁾ Podle Klapky vyvstala nutnost „odstranit z hospodářství prvek boje a nahradit i jej soustavou řízené spolupráce všech hospodářských jednotek“⁴⁴⁾ k čemuž je nutný ústřední orgán, který by řešil „zájmové konflikty s rozvahou soudce“.

V citovaných názorech Hejdových i Klapkových je zřejmý rozpor. Na jedné straně připisují i monopolům vinu na obtížích, do nichž se kapitalismus dostal, na druhé straně však chtějí využít pro překonání těchto obtíží právě zase monopolistické organizace kapitálu. Je to rozpor tím nápadnější, že tyto názory vyslovují ideologové maloburžoazie, jež sama není vůči monopolům naladěna přátelsky.

⁴¹⁾ Přítomnost z 1. III. 1933.

⁴²⁾ Klapka, *Národní obroda hospodářská*, str. 109.

⁴³⁾ Klapka, *op. cit.*, str. 107.

⁴⁴⁾ Klapka, *op. cit.*, str. 44.

Tento rozpor v názorech je však jen odrazem reálných rozporů politického a hospodářského života. Tito ideologové stojí na pozicích kapitalistických. Proto musí monopoly akceptovat, tím spíše, že dobře vědí, že tyto monopoly jsou ve skutečnosti nositeli i politické moci. Nezbyvá jim ovšem pak nic jiného, než aby utěšovali sebe i své posluchače a čtenáře, že je možné sílu monopolů kontrolovat, omezit, ba dokonce i usměrnit podle potřeb národního hospodářství pomocí nestranného orgánu, tj. státu.

Domnívat se, že v buržoazním státě může být takový orgán něčím jiným než nástrojem monopolů, je ovšem při nejmenším pošetilé. Z naposled uvedeného Klapkova citátu však jasně vyplývá, že v daném případě nejde ani tak o pošetilost jako o snahu přesvědčit dělnictvo o nutnosti zanechat třídního boje a podrobit se buržoazii. Na jiném místě píše Klapka, že demokracie, chce-li se udržeti, „musí trpělivě a opravdově pracovat k tomu, aby se sociální organizace přizpůsobila technickému vývoji a aby byl opatřen chléb pro všechny.“⁴⁵⁾ Tato přeměna sociální organizace však, jak vidíme z celkové souvislosti, neznamená nic jiného, než požadavek poskytnutí větší moci monopolům. Vždyť neřídí hospodářství buržoazní stát prostřednictvím a pomocí monopolů, nýbrž monopoly využívají tohoto státu podle svých potřeb a podrobují si jej svým zájmům.

Perspektivy vývoje kapitalismu, jeho přeměna v lepší, dokonalejší formulaci, jak ji léčili pravíci socialisté Hejda i Klapka, nebyla tedy nic jiného než perspektiva státně monopolistického kapitalismu. V něm se však rozpory kapitalismu netlumí, nýbrž do krajnosti zostřují.

Praxe také nepotvrdila Hejdův optimismus. Krize let 1929—1933 byla v nemalé míře i východiskem k silám, jež rozpoutaly druhou světovou válku. A ta vyústila ve vznik již celé socialistické soustavy a v citelné oslabení kapitalismu. Krize let 1929—1933 byla tedy důležitým mezníkem ve vývoji kapitalismu, avšak kapitalismu umírajícího, ne znovu rozkvétajícího, jak tvrdil „socialista“ Hejda.

5. Teorie krize a agrární kapitál

Při výkladu cyklu z let 1918—1938 jsme ukázali, že jednou z příčin mimořádné hloubky krize let 1929—33 bylo i to, že se tu průmyslová krize propletla s akutní krizí zemědělskou. Ukázali jsme také, že značná váha zemědělství v národním hospodářství Československa byla jednou z příčin mimořádného zostření krize u nás. Do jaké míry byla situace v zemědělství relativně horší než v průmyslu, ukazuje srovnání vývoje cen výrobků zemědělských a průmyslových.

⁴⁵⁾ Klapka, op. cit., str. 13.

Index průmyslové výroby a velkoobchodních cen (1925—29 = 100)			Index zemědělské tržní produkce a zemědělských cen (1925—29 = 100)	
Rok	Výroba	Velkoobchodní ceny	Zemědělská tržní produkce	Zemědělské ceny
1925	89,7	104,1	97,6	99,9
1926	87,0	98,6	94,0	105,9
1927	100,5	100,5	98,6	105,7
1928	108,8	100,5	105,9	100,2
1929	113,8	95,2	103,9	89,2
1930	100,6	84,7	108,6	77,4
1931	91,7	76,7	99,7	68,5
1932	71,9	71,0	110,7	63,4
1933	68,2	68,8	114,2	61,5
1934	75,5	70,6	104,9	66,6
1935	79,3	73,6	106,8	73,3
1936	91,0	73,8	110,6	68,2

Framen: Stočes, *Postavení zemědělské malovýroby v kapitalistické ČSR*, str. 274, SNPL 1958.

Úloha, kterou mělo v krizi zemědělství, musila pochopitelně najít svůj odraz i v názorech agrárních teoretiků na krizi a její překonání.

Ideologií agrárních teoretiků byl tzv. *agrarismus*, myšlenka, že zemědělství a rolnictvo je základem všeho hospodaření vůbec, že rolnictvo je hlavní oporou národa i státu. Touto ideologií se agrární teoretikové pokoušeli odvracet pozornost drobného a středního rolnictva od diferenciacních procesů probíhajících uvnitř rolnictva, od rostoucí moci agrárního finančního kapitálu a snažili se vytvářet iluzi jednoty zájmů všeho rolnictva (viz heslo „Venkov jedna rodina“). Tato ideologie byla však zároveň namířena proti dělnictvu a socialistickým stranám, jež bývaly agrárními teoretiky skrytě i zjevně obviňovány z nedostatku národní spolehlivosti.

V duchu těchto názorů vidí pak agrární teoretikové jádro krize v krizi agrární. Tak *Venkov* z 28. II. 1932 v článku *Kterou cestou z krize* píše o agrární krizi jako o „prákrizi“. A tato myšlenka zůstává spodním tónem článků *Venkova* ve všech krizových letech. V názorech na konkrétní překonání krize však můžeme rozeznat docela zřetelně dva směry, jimž odpovídají i dvě etapy agrární protikrizové politiky.

Představitelem prvního směru byl známý agrární teoretik prof. dr. Vladimír Brdlík, který se svým názorem vystoupil na počátku roku 1932. Postavil se také proti teorii „zlaté deflace“, poukazoval naproti tomu na strukturální změny vyvolané válkou a na nepříznivé účinky cenové politiky kartelů.

Hlavní Brdlíkův požadavek na překonání krize bylo vyrovnání disparity

mezi průmyslovými a zemědělskými cenami, aby tak zemědělci mohli zvýšit svou spotřebu průmyslových výrobků. To si podle Brdlíka žádalo 1. zákroku, proti kartelům, zejména pokud se týče cen uhlí a železa, 2. všeobecného snížení průmyslových cen na základě snížení výrobních nákladů, v tom i mezd. Brdlík zde zcela demagogicky argumentuje tím, že by celková kupní síla snížením mezd nijak neklesla, nýbrž že by se jen přesunula částečně na nedělnické obyvatelstvo, jež by mohlo svou spotřebu zvýšit. Nakonec by prý díky nižším výrobním nákladům a cenám odbyt stoupl, tím i výroba a zaměstnanost. Následkem vyšší zaměstnanosti by prý i při nižších mzdách celkové důchody dělnictva stouply.

Brdlíkův program byl vysloveně protidělnický a vyznačoval se nadto krajní konzervativností. Brdlík byl proti podporám v nezaměstnanosti, protože prý zvyšují veřejné výdaje. Byl i proti veřejnému podnikání (nouzovým pracem), neboť to prý odčerpává volné peněžní prostředky. Celkem se stavěl i proti sociálním programům, jež jsou prý v krizi neúnosné. Žádný buržoazní ekonom si netroufal vyslovit otevřeněji a bezohledněji protidělnický charakter překonání krize než Brdlík slovy: „Tíseň musí proniknout do všech domácností, abychom přes všeobecnou úspornost propracovali se zase do lepších poměrů.“⁴⁶⁾

Brdlík rozvinul svůj program nejprve na schůzi *Zemědělské Jednoty* v roce 1932 a ještě více jej propracoval v publikaci „Zemědělská krize v souvislosti s národním hospodářstvím“. Touto schůzí *Zemědělské Jednoty*, na níž byla přítomna i řada agrárních předáků byl program jednomyslně přijat s velkým nadšením a tím dostal punc jisté oficiálnosti. Zajímavé však je, že proti němu vznikla okamžitě i ostrá opozice, která se ihned přenesla i do oficiálního orgánu agrární strany *Venkova*, kde se jí zúčastnil pod pseudonymem dr. Hynek Peňčík i jeho šéfredaktor *Vraný*. V průběhu roku 1932 přinesl *Venkov* řadu dopisů svých čtenářů, v nichž byly Brdlíkovy názory jednomyslně odmítnuty.

Co bylo příčinou takového odporu? Ukazují to např. články dvou čtenářů *Venkova* z 8. III. 1932. Oba pisatelé odmítají Brdlíkův program s poukazem na zadlužení zemědělství. Dovozejí, že snížení mezd a na jeho základě snížení nákladů nemůže situaci rolníků zlepšit, neboť se tím nezmenší břímě dluhů. A to byl vážný problém, jak ukazují údaje jiného agrárního experta a význačného hospodářského předáka, dr. L. F. Dvořáka: „Odhadujeme-li, že důchod zemědělců činil asi 16 miliard Kč a nyní asi 12–13 miliard a odhadujeme-li zemědělské zadlužení asi na 24–26 miliard, pak úrokové břemeno při 7 % úroku činí ročně 1,700–1,800 milionů, tj. 13–15 % veškerého důchodu zemědělců.“⁴⁷⁾ Široké masy rolníků volaly proto po snížení úroků, jež byly, jak jsme ukázali v předchozí kapitole, značně vysoké. To však Brdlík ve svém programu neměl. Snížení úroků mělo podle Brdlíka nastat teprve přirozenou cestou na

⁴⁶⁾ Brdlík, O řešení hospodářské krize, *Venkov* z 16. II. 1932.

⁴⁷⁾ Viz *Venkov* z 13. III. 1932. E. Fekete uvádí v *Tvorbě* z 31. I. 1936 zadlužení u malorožníků Kč 10 000 na 1 hektar.

základě omezení státních výdajů a vyrovnání rozpočtu. Ačkoliv tedy Brdlík Englišovu teorii „zlaté deflace“ odmítal, docházel prakticky ke stejným závěrům jako Engliš.

Smysl Brdlíkových názorů vystihl velmi dobře jeden ze zmíněných pisatelů, když napsal: „Teorie dr. Brdlíka je teorie pro ty, kteří mohou čekat, a to lavi- novitě se zadlužující zemědělci nemohou.“ Čekat mohl jen agrární velkokapitál, který by nakonec snadno pohltit usedlosti zadlužených a ožebračených drobných i středních rolníků. Nebyli však zadluženi jen tito, nýbrž i četní majitelé zbytko- vých velkostatků.

Brdlíkovy požadavky vyjadřovaly tedy zájmy silného velkokapitálu. Pod tlakem širokých rolnických mas a v nemalé míře jistě i pod tlakem zadlužených „zbytkářů“ byla agrární strana nucena přejít k politice, která by oslabila ze- jména tlak dluhů a která kromě toho měla přispět k vyrovnání disparity mezi zemědělskými a průmyslovými cenami. Svůj vzor našla jednak v protikrizové politice Spojených států, jednak v řízeném hospodářství nacistického Německa a v německých metodách financování zbrojení. Tak pozdější ministr protektorátní vlády Adolf Hrubý vychvaluje ve Venkovu (ročník 1934) v celé sérii článků řízenou zemědělskou výrobu v Německu. Rezoluce hospodářských komisí výkonného výboru strany z května 1934 prohlašuje: „Krise vznikla jako těžký důsledek liberalistických řádů, které vystavily zemědělce konkurenci velkoob- chodu a učinily zpeněžení zemědělských výrobků hrou nezřízené spekulace. Proto důrazně žádáme, aby bez dalších odkladů a ohledů se nastoupila cesta organizovaného hospodářství.

Vítáme ohlášený zákon o budování syndikátů, poněvadž jsme přesvědčeni o tom, že zachraňovati zemědělství znamená usměrňovati jeho výrobu a regulo- vati prodej zemědělských výrobků. Žádáme syndikování některých odvětví ze- mědělského průmyslu a obchodu, aby byly udržovány přiměřené ceny zeměděl- ských výrobků a stabilizovány výrobní a odbytové poměry těchto odvětví v zájmu celku.“⁴⁶⁾ Jak známo, byly tyto snahy konkretizovány zavedením obilního monopolu v r. 1934.

Druhým prostředkem, jímž mělo být dosaženo nejen zvýšení cen, nýbrž i snížení úroků (čimž by se podstatně snížilo reálné břímě dluhů), měla být liberální až inflační úvěrová politika, v níž nemalou úlohu sehrály i obě deval- vace (v r. 1934 a 1936). Zde poskytla první podnět protikrizová opatření provedená v USA ještě Rooseveltovým předchůdcem Hooverem, spočívající v tom, že k eskontu u *Federálních rezervních bank* byly kromě obchodních směnek při- puštěny v rámci zlatého krytí i směnky finanční vydané na podkladě různých jistot, zvláště státních obligací. Toto opatření mělo vést ke zvýšení cen a bylo nazváno redeflací, později prostě jen reflací. Ve Venkovu z 28. II. 1932 píše šéf

⁴⁶⁾ Venkov z 26. V. 1934.

agrárního tisku Vraný pod pseudonymem dr. Hynek Pěnčík o nutnosti „aplikovat redeflační metodu, jež by umožnila zvýšit zemědělské ceny tak, aby výroba byla opět rentabilní. Pak dopřeje zemědělec i ostatním vrstvám dosa- vadní jejich příjmy, státu jeho daně, sociálním ústavům jejich příspěvky... V Americe roztácejí kola miliardami uvolněných úvěrů. U nás je roztočíme, zvý- šíme-li příjmy polovice obyvatelstva, tj. zemědělství.“

Další inspiraci poskytla agrárním teoretikům opatření Rooseveltovy admi- nistrativy. Jedním z Rooseveltových protikrizových opatření bylo i úsilí o in- flační zvýšení cen, jímž mělo být ulehčeno zejména zadluženým farmářům. Proto byla vláda zmocněna k provádění rozsáhlých operací na volném trhu, k emisi státovek a k pronikavé devalvaci dolaru. Tato opatření se setkala s nadšeným ohlasem u agrárního tisku. Venkov je např. velebí v polemickém článku s *Ná- rodní Politikou* z 6. I. 1934 pod názvem *Hloupá Amerika, chytrá Politika*.

V Rooseveltových inflačních opatřeních zaujímala důležité místo též deval- vace dolaru, která byla uskutečněna v rozsahu asi 40 procent. Iničiátoři de- valvace byli přesvědčeni, že povede k značnému zvýšení cen. Rooseveltův po- radce prof. Warren tvrdil, že „snížením zlatého obsahu dolaru je možno vytvořit jakoukoliv žádanou cenovou hladinu“.⁴⁹⁾ Ze stejného motivu se stali agrární představitelé přívrženci první devalvace, jak ji navrhl Engliš. Výše jsme ukázali, že Engliš sám byl přesvědčen, že devalvace k vzestupu cen nepovede, nýbrž že pouze vyrovná rozdíl mezi československou a světovou hladinou cenovou. Bur- žoazie koncentrovaná kolem národní demokracie a Živnobanky odmítala naopak devalvací právě pro obavy ze vzestupu cen. Avšak agrární kapitál s devalvací souhlasil právě proto, že si od ní sliboval zvýšení cen se všemi příznivými účinky na reálné snížení zemědělského zadlužení. Proto byl v této době agrární kapitál příznivě naladěn vůči Englišovi, s nímž jinak svedl nejednu šarvátku. (V zásadě ovšem vycházel Engliš s agrárními předáky velmi dobře a byl úzkým spolupracovníkem všech agrárních ministerských předsedů.)

Tak dr. Rudolf Brož v článku „Otevřte okna do světa“⁵⁰⁾ argumentuje pro devalvací úplně jazykem Englišovým; zároveň však prohlašuje, že ceny země- dělských produktů lze zvýšit bez změny životních nákladů, neboť prý ceny zemědělských produktů klesly více než životní náklady.

Agrární kapitál také nemínil zůstat jen u devalvace. Hned po ní se začala v agrárním tisku kampaň za další krok v měnové reformě, za zvýšení oběživa.

První devalvace však naděje na zvýšení cen splnila jen v malé míře. Proto se začínají ozývat hlasy volající po nové devalvací, která byla nakonec provedena na podzim r. 1936. Proti této devalvací byl však již Engliš právě proto, že byl přesvědčen, že povede ke zvýšení cen. Avšak to byl důvod proč si ji přál agrární

⁴⁹⁾ Citováno podle F. A. Bradford, *Money and Banking*, str. 88, New York 1946.

⁵⁰⁾ Venkov z 21. V. 1934.

kapitál. Devalvace byla nakonec usnadněna tím, že zapadla do vlny devalvací, které provedla i řada dalších států (Francie, Belgie, Švýcarsko).

Linie agrárního kapitálu v protikrizové politice byla tedy zaměřena na zvyšování cen jako prostředku pro ulehčení předluženému zemědělství, při čemž se ani neodmítala víceméně otevřená inflace. Je pravda, že agrární předáci, kteří seděli přímo ve vládě, se nemohli vyslovovat naplno. O to horlivěji byla tato politika propagována na stránkách oficiálního orgánu strany — Venkova. Jak jsme již uvedli, psal v tomto smyslu sám šéfredaktor Vraný. Nejuceleněji byla inflační protikrizová politika agrární strany vyložena v článcích a v publikacích dr. Rudolfa Brože.

Brož vycházel v podstatě z Englišovy analýzy krize, avšak vyvozoval z ní, abychom tak řekli, proti englišovské závěry. Viděl v krizi — i v její zemědělské stránce — především problém měnový, výsledek a neblahé důsledky „zlaté deflace“, jak ukazuje i název jedné z jeho prací *Měnové základy zemědělské politiky* s podtitulem *Souvislost krize měnové a zemědělské*. Jeho hlavní myšlenkou je ukázat, že zemědělská a měnová politika měly v Československu protilehlé cíle. Kdežto zemědělská politika sledovala zvýšení cen, sledovala měnová politika jejich snížení. Aby byl tento rozpor odstraněn, je prý nutno především opustit zlatou měnu. S tím však musí být spojena i velkorysá úvěrová politika, která vytvoří hojnost levných peněz; tím se oživí cenová hledina. Cestou k tomu jsou operace na volném trhu a lombard. „Z naší tísně není jiného východiska než měnovými, peněžními a úvěrovými opatřeními zvýšit hospodářskou aktivitu národa, zvýšit kupní sílu a spotřebu zemědělských výrobků, hlavně masa a tuků.“⁵¹⁾ „Všechny země, které překonaly krizi, dosáhly toho aktivní činností svých cedulových bank, rozšířením úvěrů a oběhu bankovek. Větší množství peněz zvýšilo hospodářskou aktivitu a uvedlo zastavený motor do pohybu. Není žádná země ve světě, která by překonala krizi bez úvěrové expanze, není jediné země na světě, která by zanechala zásobu platidel na takovém stavu, na jaký byla sražena několikaletou tísní, a která by se při tomto stavu dostala z tísně. Cesta z tísně vede přes cedulovou banku. To je hlavní a základní důvod, proč u nás nenastal obrát k lepšímu. Udržujeme zásobu platidel na nízké úrovni, na kterou se dostala během krize. Proto nemůžeme zapálití startér motoru. Schází nám dynamika peněz, která žene hospodářský život vpřed.“⁵²⁾ Taková politika by umožnila i rozsáhlé veřejné investice, jejichž prostřednictvím budou uvedeny nové peníze do oběhu. Brož poukazuje v této souvislosti na hospodářské úspěchy Německa dosažené na základě zbrojení a doporučuje použít stejných metod. Výmluvný je název jeho publikace z r. 1936: *Jak z krize?* s podtitulem *Úvěrovým financováním zbrojení*. Uveďme si na dokumentaci ještě cttát z Brožovy práce *Hospodářské příčiny naší pohromy*, v níž Brož dokonce obviňuje deflační

⁵¹⁾ Brož, *Měnové základy zemědělské politiky*, str. 92.

⁵²⁾ Brož, *Dynamika peněz*, str. 12.

politiku, že spoluzavinila mnichovskou katastrofu: „Německo však odvážným úvěrovým financováním svého zbrojení, veřejných prací a své čtyřletky za účelem dosažení soběstačnosti uvedlo do zaměstnání miliónovou armádu nezaměstnaných a obnovilo vojenskou moc Německa. Žádná cedulová banka v době míru neposkytla státu k hospodářské obnově tak rozsáhlé úvěry jako Německo a ‚Říšská banka‘. Úvěrové financování hospodářské obnovy přímo cedulovým ústavem mělo v Německu neobyčejné úspěchy. Tím zesílilo i politicky.“⁵³⁾

Inflační charakter Brožových požadavků je jasný a nepotřebuje zvláštních důkazů a rozboru. Jejich opora odkaz na německé metody financování zbrojení, mluví totiž sama za sebe. Brož si byl také dobře vědom obtíží s nimiž bylo spojeno propagování inflačních metod a proto si zvolil nový název — reflaci. Je to podle něho metoda, jež má obnovit cenovou rovnováhu, tj. odstranit disparitu vývoje zemědělských a průmyslových cen. Má tedy vést pouze k dílčímu vzestupu cen.

V Brožových názorech a vývodech je však zřejmý rozpor. Na jedné straně žádá Brož dílčí zvýšení cen, hlavně zemědělských. To se má stát reflací, čímž je míněna změna mezinárodního kursu peněz, vyrovnání vnitřní a vnější kupní síly peněz — tedy devalvace. Zároveň však žádá Brož rozmnožení oběživa na základě veřejných investic financovaných úvěrovou expanzí cedulové banky a typicky inflačními německými metodami. To je ovšem způsob, který musí vést k všeobecnému ne toliko dílčímu zvýšení cen. Zde se nám odhaluje teoretická slabina Brožových požadavků. Jeho reflační teorie není v podstatě nic jiného než jistá varianta inflace. Takto konečně charakterizoval reflaci i známý anglický buržoazní ekonom A. C. Pigou.⁵⁴⁾

Zajímavé je, že existuje nejvýš nápadná shoda mezi krizovými i úvěrovými teoriiemi agrárních teoretiků i teoretiků sociální demokracie. Prakticky se od sebe vůbec neliší ani co do analýzy krize let 1929—33, ani co do jejího řešení, snad jen kromě toho, že agrární teoretikové vyzvedají zvláště agrární krizi. Avšak zejména mezi peněžní a úvěrovou teorií Mackova směru a teorií Brožovou je naprostá shoda. Sociální demokraté propagovali plánování národního hospodářství a hlásali, že bez jeho zavedení nelze krizi překonat. Podobně i agrární teoretikové byli horlivými zastánci řízeného hospodářství. V tomto bodu však je přece jen mezi oběma směry podstatný rozdíl. Sociální demokraté tvrdili, že jejich program plánování a protikrizové politiky s sebou nese i prvky socialismu, že je to nástroj hluboké přeměny společnosti mírnou, evoluční cestou. To byla ovšem myšlenka, již byli na hony vzdáleni teoretikové agrárního kapitálu. Pro ně znamenala naopak taková politika upevnění soukromého vlastnictví a nakonec i upevnění kapitalismu. Tuto stránku agrární ideologie vyjádřil výstižně

⁵³⁾ Brož, Jak z krize, str. 8.

⁵⁴⁾ Viz *Obzor národohospodářský* 1938, str. 268.

dr. K. Mareček v článku *Slunce míru v mracích velkokapitalismu*⁵⁵⁾, kde píše: „Velkokapitál jako všechny instituce je schopen přeměny. Jsme na prahu nového kapitalismu, jenž sice bude se sháněti právě tak po výtěžku, ale jenž se bude ubírat jinou cestou, který pro krátkou dobu rapidně zvyšované výroby nebude spekulovati lidskými životy a lidským štěstím, který nepovede k chaosu a nezaměstnanosti.“

To ovšem neznamená obrát k socialismu. Naopak svět poznal za poslední války, že socialismus jest rytířem smutné postavy, který nejen že nic neučinil pro mír, ale že byl i poslušně v mnohých státech nástrojem imperialismu v touze o materiální výhody. . . . Zatím co socialisté podobně šmahem odsuzují kapitál, žádá sedlák, aby finanční magnáti se neopíjeli touhou po zisku a aby se naučili pořádně jezdit a stroj kontrolovat. V takovém případě pak zdravý kapitalismus nejen že nevyvolá více válek, ale zabezpečí mír.“

Citát je nejvyšší výmluvný. Ukazuje cíle agrárního řízení národního hospodářství, jímž měl být jakýsi zdokonalený, reformovaný kapitalismus, mírumilovný jak dovnitř, tak i navenek. Mimoděk si v této souvislosti musíme připomenout i Hejdovy výroky o perspektivách vývoje kapitalismu ve vyšší, dokonalejší stadium. Je těžko říci, zda z autora mluví naivní iluzionismus či demagogie. Spíše jsme nakloněni věřit, že demagogie. Vždyť doufat v přirozenou mírumilovnost kapitálu a v to, že by mohl přestat „opíjet se touhou po zisku“, je při nejmenším dětinské. Dva závěry je však možno vyvodit z tohoto citátu: 1. Ukazuje, že je reakcí na hlubokou nespokojenost rolnictva s existujícím stavem a že je snahou odvrátit jeho pozornost od skutečného nepřítele — tj. kapitálu, ať průmyslového či agrárního. Tomuto cíli měla sloužit rozvinutá perspektiva „mírumilovného stabilního kapitalistického hospodářství“. 2. Citát pádně usvědčuje ze lži řeči o automatickém vývoji kapitalismu k socialismu na základě hospodářského programu propagovaného sociálními demokraty.

6. Kritika hlavních směrů protikrizové politiky

Shrneme-li různé názory na cesty překonání krize, vidíme, že se v zásadě vykryštovaly dva směry — deflační a inflační.

Směr deflační byl spojen se jménem Englišovým, směr inflační s požadavky a návrhy sociálně demokratických i agrárních teoretiků. Oba směry měly společné východisko — celkem shodný výklad příčin dané krize. Oba v ní viděly především jev měnově úvěrový. Z tohoto v podstatě shodného poznání však docházely k protichůdným názorům, pokud se týče protikrizové politiky. Engliš vycházel z teorie „zlaté deflace“, podle níž bylo příčinou krize veliké zhodnocení

⁵⁵⁾ Venkov z 29. VII., 1934.

zlata vyvolané nevhodným návratem k zlaté měně. Tato teorie vedla prakticky k úvěrové restrikci a plynul z ní dále jednoznačný požadavek: stlačovat celou cenovou hladinu — samozřejmě včetně mezd a platů — na hranici únosnosti se zřetelem na mezinárodní konkurenci. Důsledkem této teorie byl pochopitelně generální útok kapitálu na životní úroveň dělnictva, jež nebyla skvělá ani v předcházející prosperitě. Osud Englišovy teorie zlaté deflace byl zajímavý. Buržoazními teoretiky byla tato teorie v převážné většině odmítnuta jako příliš jednostranná. Avšak důsledky, politika z ní plynoucí, byla svorně přijata buržoazní hospodářskou praxí. Vysvětlení tohoto zdánlivého rozporu je celkem prosté. Z Englišovy teorie totiž plynuly nezávisle na jejím falešném základu určité obecné zásady pro buržoazní překonání krize. Jedním východiskem z krize pro buržoazii je snížení nákladů (v tom i mezd) a zvýšení vykořisťování. Jak jsme ukázali, to bylo přímo v Englišově programu.

Druhou cestou překonání krize je zvýšení koncentrace kapitálu a likvidace slabších podniků. Englišův program to sice přímo neobsahoval, byl to však nutný důsledek deflace a bylo to nesporně v programu vedoucí skupiny československého finančního kapitálu, soustředěného kolem Živnostenské banky a politicky reprezentovaného národně demokratickou stranou. V průběhu krize skutečně zesílila zejména kapitálová pozice Živnobanky. O citovaných zájmech finančního kapitálu svědčí řada hlasů tlumočících zprávy z jeho zákulisí. Engliš sám psal o zájmech spojených s deflační politikou.⁵⁶⁾ Se zřetelem na to zní velmi pravděpodobně článek, který přinesl časopis *Sobota* z r. 1934 č. 43 pod značkou *Economicus*. Píše se v něm: „Tajemství naší deflace je odhaleno tím, že jde o koupi československých účastí Creditanstaltu, mohutného bloku akcií československého průmyslu, z nichž je pro Živnobanku nejzajímavější souhrn akcií Ústecké chemické společnosti. Vedle nich se Živnobanka zmocnila celého lihovarského průmyslu a nejlepšího a největšího dolu na Ostravsku — Orlová-Lazy. Naše deflační politika byla jen inscenována ve své příkrosti, našemu průmyslu se musilo vésti co nejhůře, aby tyto hodnoty několika set korun mohly být koupeny za zlomek ceny, kterou měly ještě v r. 1919.“ Živnobanka již zasahovala nebezpečně i do domén agrárního finančního kapitálu a tak je pochopitelný i tento útok Venkova na Živnobanku v článku *Vskutku — nerovný zápas* z 18. února 1934: „Kapitalistický koncern, který se opírá o národní demokracii, který je také majitelem Národních Listů a hlavním činitelem ve všech důležitých a velkých kartelech, dostal r. 1919, když se oddělovala naše měna, tak nesmírné bohatství do své moci, že se stal finančním, peněžním diktátorem naší republiky. — V těchto dnech spěchaje, aby ještě co nejvíce vytěžil z nesmírného zhodnocení svých miliard a z hospodářské tísně všech ostatních, skoupil doly a hutě bývalé Ferdinandovy dráhy, doplnil svůj mamutí průmysl

⁵⁶⁾ Engliš, Světová a naše hospodářská krize, str. 177.

cukerní dalším cukrovarnickým velkopodnikem na Slovensku a jda za devizou autarkie, získal nejen Radlickou mlékárnu, ale také Vysočanskou, takže se stal diktátorem i v průmyslu mléčném.

Koncern národně demokratický usiloval, aby deflační politika potrvala, dokud se mu nepodaří skoupiti za babku ještě zbývající cenné podniky a objekty. Po Orlové a objektech Ferdinandovy dráhy měly přijít ještě Vítkovice a jiná krásná sousta.

A pro tu chuť měl hospodářský umírat celý národ, především zemědělství a střední výroba vůbec, měl hynout nezaměstnaný dělník a úředník se měl spokojit polovičním platem. Teprve až by finanční kolos dosáhl všeho, byl by svolil k obratu také ve finanční politice.“

Uveďme ještě další příklad, jak průmysl pocítoval deflační politiku: „Dosaďadní praxe úrokové politiky, prováděné úvěrními bankami, přispívá podstatně ke zhoršení krize. Není přece možno, aby v deflační tendenci, jež se markantně projevuje v celém hospodářství snižováním hospodářských čísel, činily úrokové sazby privilegovanou výjimku... Celé hospodaření bank jest orientováno tak, jako kdyby jejich sazby byly normální, odpovídající celkovým hospodářským poměrům.“⁵⁷⁾

Je zřejmé, že hlavní skupina finančního kapitálu soustředěná kolem Živnobanky měla zájem na snižování cenové hladiny s výjimkou úroku. Banky měly naopak zájem na vysokém úroku. Mohl jim vyhovovat právě proto, že upevňoval jejich nadvládu nad průmyslem, že posiloval pozice finančního kapitálu.

Spojení bank s průmyslem bylo v Československu zvlášť silné. Jak i buržoazní autoři (Preiss, Král) ukazují, rozvíjel se průmysl v našich zemích od samého začátku pod silným vlivem bank, jež byly organizátory jednotlivých koncernů. Za takové situace měla banka dvě možnosti: Buď pro podnik svého koncernu úrok příslušně upravila, nebo došlo prostě k přesunu nadhodnoty od průmyslového podniku do banky. Podnik vykázal menší nebo žádný zisk, drobní akcionáři nedostali dividendu, avšak banka si na své přišla ve vyšších úrocích místo v dividendě z akcií podniku.

Vysoký úrok byl kromě toho i vhodným nástrojem koncentrace a kartelizace. Protože byl kartel i v bankovníctví, neměl outsider na vybranou, kam se obrátit. To ovšem dávalo velkou možnost nátlaku, již se též bohatě využívalo. V této souvislosti je zajímavý návrh *Economica*, autora práce *Časové otázky finanční politiky* (z r. 1936). Doporučuje v ní mimo jiné, aby Národní banka paralyzovala vliv bankovního kartelu tím, že by k eskontu směnek nevyžadovala podpis banky, nýbrž záruku kartelu nebo syndikátu. Ten by se tak ovšem stal zvlášť pádným karabáčem na neposlušné členy i podniky mimo kartel. Autor tu

⁵⁷⁾ Článek „Pochybená úroková politika bank“, viz „Hospodářský rozhled“ z 25. II. 1932.

pochopitelně zamlčuje, že kartely samy byly pod vlivem bank, jejich zásahy by tak byly navrhovanou operací jen více maskovány.

Jak tyto jevy vedly nejen ke zvýšení centralizace kapitálu, nýbrž k parazitismu a zahnívání monopolitického kapitálu, ukazuje zmíněný *Economicus* bezděčně ve své práci: „Při této situaci v peněžnictví přešel průmysl postupně do rukou bank, neboť nakonec bankám nezbývalo nic jiného, než podniky u nich zadlužené skoupiti, aby v nich měly rozhodující vliv, neboť šlo o jejich peníze. Tím okamžikem, kdy podnik se stal vlastnictvím banky, musil si nechat líbit způsob účtování banky. Dobré podniky vysoké břímě úrokové (8 %) snáší, podniky mladé jsou však čím dál pasívnější, zastavují výrobu a propouštějí dělnictvo. Iniciativa přestala a podniky spravované bankami nemají ponejvíce tu pružnost, kterou měly dříve. Jenom veliké kolosy, kde osobní vedení šéfa beztak již nebývá bezprostřední, nebo podniky, kde je provedena syndikalizace, mohou být vedeny bankami.“⁵⁸⁾

Máme dále všechny důvody domnívat se, že deflace měla přispět (ač to ovšem nebylo příznáno veřejně) vyřazením slabších a z různých důvodů málo prosperujících podniků i k jisté desindustrializaci Československa, resp. že měla napomáhat uskutečnění určitých strukturálních změn v československém průmyslu. Dosti často se totiž v třicátých letech setkáváme s argumenty, že v Československu je nadbytek průmyslu. Tak sám K r a m á ř, politický vůdce národně demokratické strany, psal v *Národních Listech* z 12. února 1931: „Musíme si říci otevřeně, nechť si nalhati do kapsy, že jsme příliš přeindustrializováni na své menší území. Ta osudná otázka, 15 a 50 miliónů obyvatel, které jsem se hrozil od samého počátku naší svobody, má dnes své těžké důsledky. A ještě asi bude mít.“ Rovněž Hejda tvrdil, že se nelze spoléhat na to, že při návratu dobré konjunktury bude možno „otevřít všechny továrny a osít všechna pole“.⁵⁹⁾

Byl zde však nepochybně i další důvod pro odmítání návrhů inflačního směru. Operace na volném trhu, jež byly jedním z jeho hlavních požadavků, měly směřovat k snížení úrokové míry jaksi automatickou, nenásilnou cestou, a tím měly být vytvořeny předpoklady pro konverzi státního dluhu, to je pro výměnu starých státních dluhopisů za nové, níže zúročené. Při nižší úrokové míře by totiž stát žádal buď snížení vyšších úroků u starých dluhů, nebo by je věřitelům splatil z výtěžku nové, levnější půjčky. Takové konverze byly provedeny několikrát např. ve Spojených státech a ve Velké Británii. Banky však konverzi nemohly potřebovat. Jim hověl vysoký úrok. Výnosnost československých státních papírů byla proto mnohem vyšší než jinde. V roce 1932 přistoupil stát při emisi pokladních poukázek na osmiprocentní úrok a ani v dalších letech nedošlo k nějakému podstatnějším snížení.

Konečně se zdá, že svou úlohu zde hrál i jistý konzervatismus vysvětlitelný

⁵⁸⁾ *Economicus*, Casové otázky finanční politiky, str. 54.

⁵⁹⁾ Viz Hejda v publikaci „O naší a světové krizi“, str. 28.

historickými zkušenostmi. Ani Velká Británie ani USA neprodělaly v souvislosti s první světovou válkou takové znehodnocení peněz, které by znamenalo katastrofální inflaci. V Německu, kde byla prováděna po uchvácení moci nacismem, vysloveně inflační politika, byly sice velmi čerstvé a trpké vzpomínky na poválečný měnový chaos, avšak pronikavé řízené hospodářství inflační účinky tlumilo. Diktátorský režim konečně ani nepřipouštěl veřejnou opozici. V Československu však byly účinky poválečného znehodnocení měny v Rakousku a v Německu i vlastní zkušenosti v tomto směru ve velmi živé paměti. Proto zlatá měna, jež slibovala být zárukou stability měny, byla tak přitažlivá, proto byl i zakořeněný odpor proti měnovým manipulacím.

To všechno byly důvody, proč byly akceptovány praktické důsledky Englišovy deflační teorie krize přes námitky proti této teorii samé. Bylo by ovšem pošetilé tvrdit, že Engliš svou deflační teorii vytvořil jen pro potřeby československého finančního kapitálu, třeba s ní byl ve velmi úzkých osobních stycích. Vždyť tato a podobná koncepce byla hlášána i jinými buržoazními ekonomy v různých zemích (např. Casselem)! Avšak důsledky, jež z ní plynuly pro panství finančního kapitálu byly nepochybně příčinou, že se stala teoretickým základem oficiální politiky. Zde je možno upozornit na tuto věc: Kdežto jiní zastánci stejné koncepce jako Engliš, např. Cassel, na jejím základě zavrhlí soustavu zlaté měny, neodhodlal se k tomu Engliš ani jako teoretik, ani jako praktik.⁶⁰⁾ Engliš svou koncepcí vytvořil na základě zlaté měny a na předpokladu jejího udržení. To odpovídalo intencím nejmocnějších skupin československého finančního kapitálu. Domnívám se, že v tomto bodě je právě třeba hledat „sociální objednávku“ Englišovy teorie.

Proti této deflační koncepci stojí inflační směr představovaný dosti podivnými spojenci — *sociální demokracií a agrární buržoazií*. Na příslušných místech jsme rozebrali podstatu a účel jejich teorií. Zde bychom si chtěli všimnout jen tohoto: Teoreticky vychází tento směr zejména z anglosaských ekonomů, jejichž názory na problematiku cyklu byly systematicky vyjádřeny v Keynesově díle, a ze švédské školy, jež se Keynesovi v mnohém blíží. Keynesovu *Všeobecnou teorii úroku, zaměstnanosti a peněz* přivítal Macek jako převratnou knihu a také Brož se jí v doslovu ke své práci *Měnové základy zemědělské politiky*, jež byla napsána ještě před vydáním *Všeobecné teorie*, vřele dovolává. Od druhé poloviny 30. let však se stále více a více setkáváme i s ohlasy názorů ekonomů nacistického Německa a s voláním po aplikaci německých zkušeností u nás. To je nápadné zejména u Nebesáře mezi sociálními demokraty a u Brože mezi agrárními teoretiky. Právě v souvislosti s popularizací těchto nacistických ekonomických teorií nám vyniká inflační charakter požadavků sociálně demokratických i agrárních. Jestliže však u sociálních demokratů proniká jen občas nesměle

⁶⁰⁾ Cassel se stavěl kromě toho proti deflační politice a byl jedním z duchovních otců inflační politiky, na níž byla založena hospodářská opatření Rooseveltovy administrativy.

vychvalování předností inflace, vyslovují se pro ni teoretikové agrárního kapitálu zcela otevřeně, jak o tom svědčí názory Brožovy hlásané v oficiálním orgánu agrární strany. Stojí za to všimnout si v této souvislosti ironického šlehu Preissova na jejich adresu: „Jest zajímavo, že titíž lidé, kteří ostře odsuzují dnešní finanční hospodářství Německa, požadují vlastně současně, abychom šli stejnými cestami...“⁶¹⁾

Bylo by ovšem směšné dovozovat z toho, že zastánci inflačního směru byli i propagátory nacistických metod hospodaření vůbec. O to nejde. Důležité je však toto: Nacistická finanční politika byla beze sporu inflační, sloužila vybudování válečného aparátu. Militarizace přispěla k rychlejšímu překonání krize a nezaměstnanosti, nepřinesla však podstatné zlepšení života pracujících, jež naopak zavlekla do, ještě větších útrap. Nacistické vládě se ostré projevy vlivů inflační politiky dařilo celkem tlumit. Proč? Na to nám odpovídá přední německý ekonom Wagemann v knize *Odkud tolik peněz?* (již je možno považovat za oficiální výklad nacistické peněžní teorie) tak, že německá finanční politika pochopila, že stabilita měny závisí na vzájemném vyvažování inflačních a deflačních tendencí. Jinými slovy řečeno, šlo o to, jak pracující obrat na jedné straně o to, co jim na druhé straně bylo formou vyšších výdělků poskytnuto. To plyne přímo z inflační politiky samotné a tím se odhaluje i její protilidový ráz.

Mezi oběma směry byl však ještě další rozpor. Přívrženci inflačního směru byli zároveň pro aktivní protikrizovou politiku, jejímž nositelem měl být stát zejména prostřednictvím rozsáhlých veřejných prací; byli i pro značnou regulaci hospodářského života v jiných směrech. Deflační směr se naproti tomu stavěl celkem nepřátelsky proti takové hospodářské politice. Cílem inflačního směru bylo posílit vnitřní trh oživením investic na základě vhodné úvěrové politiky, eventuálně i řízením cen státem, jako tomu bylo v případě zemědělství. To mělo vést i ke všeobecnému zvýšení důchodů. I když např. sociální demokraté ukazovali též na nutnost souběžného uvolnění zahraničního obchodu, neviděli v tom jádro problému. Hlavní cestou z krize mělo být záměrné oživení sil domácího trhu. V tom je zásadní rozdíl tohoto směru proti směru deflačnímu, zejména proti Englišovi, který zdůrazňoval nutnost přizpůsobit se především světovým cenám a odmítal politiku snažící se o zvýšení důchodů, jež prý může znamenat jen jejich přesun. Ač se deflační směr nebránil veřejným pracem zásadně, byl rozhodně proti jejich financování inflačním úvěrem; byl však také zásadním odpůrcem pokusů o takové zásahy státu do hospodářství, jež by znamenaly snahu řídit výrobu i ceny.

Co bylo příčinou tak odmítavého postoje vůči aktivní protikrizové politice státu, která v jiných zemích byla buržoazii akceptována? Nehledíme-li na výše uvedené okolnosti, pro něž byla deflační politika pro československou buržoazii

⁶¹⁾ Průmyslový věstník 1938, str. 305.

zásadně výhodná, zdá se nám být pravděpodobné toto vysvětlení: Léta krize byla i dobou zostřeného třídního boje, kdy se mezi dělnictvem stále více šířilo poznání o přežilosti kapitalismu. Sociální demokraté nemohli za takových okolností přesvědčovat dělnictvo prostě o tom, že se nedá nic dělat, že je nutno čekat na lepší časy, které se dostaví jaksy samy sebou. To by znamenalo vyklízet bez boje pole komunistické straně, jejíž vliv mezi pracujícími se upevňoval. Proto musila sociální demokracie vystoupit s programem, který by hlásal možnost překonat krize v rámci kapitalismu pomocí státní intervence a nadto prezentoval tuto politiku jako krok na cestě k evolučnímu přebudování kapitalismu v socialismus. Těmto cílům mělo sloužit zavedení plánování socialistického hospodářství. Sociálně demokratický *Program hospodářského oživení* tvrdil: „Vývoj poměrů zatlačil hospodářství na cesty plánovaného a kontrolovaného hospodářství a z této cesty není návratu.“

Konstatujeme-li, že soukromokapitalistický řád odumírá, domáháme-li se plánovaného hospodaření, pak nejsme tak naivními, abychom se domnívali, že plánované hospodářství bude zavedeno dnes nebo zítra.

Plánovité hospodářství může být vytvářeno jen postupně. Ono bude vrůstati do dnešní hospodářské soustavy, krok za krokem bude zatlačovati dnešní liberální systém.“ (Str. 121)

Poněkud jiná byla situace u myšlenkových souputníků sociálně demokratických — u agrárních teoretiků. Ukázali jsme, že původně byl i agrární kapitál nakloněn tvrdé deflační politice, že od ní však poměrně rychle ustoupil. Agrární strana byla masovou politickou stranou, měla oficiální titul *Republikánská strana maloroľnického ľidu*, a tak musila ve své politice brát ohled i na zájmy roľnických mas, zejména na tíživé břemeno zadlužení. Tomu měla ulevit inflační politika. Řízené hospodářství v zemědělství — nejprve jen v cenách a později i ve výrobě — mělo pak paralyzovat nadvýrobu. Ukázali jsme, že zde⁶² byly styčné body s požadavky sociálních demokratů. Agrární teoretiky ani praktiky ovšem ani nenapadlo, že by tím chtěli dělat socialistickou politiku. Sami vlastně odhalovali sociálně demokratickou demagogii (připomeňme si v 5. části kapitoly citovaný článek Marečkův).

Rozpory mezi agrárním finančním kapitálem a skupinou Živnobanky nelze samozřejmě přeceňovat. Byla tu přece i důležitá základna společných zájmů. Jednak v tom, že obě skupiny držely společnou frontu proti proletariátu, jednak v tom, že měly i četné společné účasti v některých významných podnicích. Proto po volbách v roce 1935 dochází k smíru mezi oběma skupinami. Politicky to bylo vyjádřeno úmluvou agrární strany s národními demokraty o tom, že se budou navzájem radit o běžných otázkách a společném stanovisku.⁶²⁾

Avšak cíle, jimž měla podle představ sociálních demokratů sloužit hospodářská

⁶²⁾ Viz k tomu článek „Opozice ve vládě“ v *Tvorbě* z r. 1936, str. 145, kde je tato dohoda označena jako faktický návrat národní demokracie do koalice.

intervence státu, byly právě pro odpůrce jejich návrhů nepřijatelné. Sociální demokraté nevěřili v automatickou regeneraci kapitalismu a hlásali, že se může zotavit jen při určitém regulování hospodářství státem, což však již vlastně podle nich představovalo prvky socialismu. Rozhodující skupiny kapitálu naproti tomu důvěru v životaschopnost kapitálu neztratily. Spoléhaly především na soukromé podnikání. V návrzích intervencionistů viděly naopak jeho ohrožení. Vytýkaly jim přímo podlamování kapitalistické soustavy. Tak Preiss hovořil o „psychologii, která se uplatňuje v části obyvatelstva našeho státu oproti průmyslu a speciálně oproti podnikatelům. Ještě dnes po tolika těžkých krizích a zkušenostech jest podnikatel činitelem, který jest vysazen různým a různým posudkům, který nesetkává se s porozuměním pro svoji těžkou a zodpovědnou práci, pro své riziko a nadto se stále a stále navršují překážky svobodnému podnikání, svobodné vůli a rozhodování podnikatelskému. Podnikatel jest stále ‚vykořisťovatelem‘, stále ještě opakují se v našem tisku fráze, které měly být dávno zapomenuty po zkušenostech posledních a které bohužel — a toho lituji nejvíce — přecházejí začasť i ve školách do výchovy naší mládeže.“⁶³⁾

Takové výroby svědčí o tom, že se buržoazie obávala odporu, který se v širokých masách stále více proti kapitalismu zakořeňoval. Buržoazie se proto dívala nevráživě na každé opatření, jež by ukazovalo na slabosti kapitalistického podnikání. Proto křečovitě operovala i argumenty, jež oddělovaly krizi od kapitalismu. Matoušek, národně demokratický ministr obchodu, např. napsal: „Nedopovídá pravdě, že by dnes nastával přelom v národním hospodářství, při němž by všechny liberální a kapitalistické prvky a jejich organismy musely ustoupiti novým zásadám vázaného nebo plánovitého hospodářství. Není také dosud zjištěno, že by dnešní krizí byl viněn kapitalistický liberalism, a nelze proto tuto nezjištěnou vinu uvádět jako důvod k odstranění všech zásad a organizací liberálních.“⁶⁴⁾

Proti sociálně demokratické demagogii a intervencionismu jako cestě k socialismu pak stavěli odpůrci intervencionismu svou vlastní demagogii. Počítali s hluboce zakořeněným smyslem pro demokracii mezi lidem a tvrdili proto, že intervencionismus znamená vlastně ztrátu demokracie a počátek diktatury. Uveďme si např. citát z Horáčkova článku v *Národní Politice* z 22. X. 1933: „Ale ovšem stoupencům tzv. plánového hospodářství to nestačí. Oni mají na mysli úplné podřadění jednotlivce vůli celku v oboru všeho hospodářského jednání. Toto má být totiž řízeno nějakým ústředním orgánem, který by v celém státě rozhodoval o tom, co a kolik má být vyráběno, kým, kdy a jak. A kolik má být spotřebováno bez ohledu na individuální různosti, vlohy, schopnosti, potřeby atd.“

⁶³⁾ Průmyslový věstník 1. c.

⁶⁴⁾ Matoušek, *Hospodářství usměrňované ve světle teorie a praxe*, str. 186, Praha 1933.

A tu jsme již na zcestí utopie. Není pochyby, že by to bylo ideální spořádání celého hospodářství světového, ale především jaký orgán by měl být touto hospodářskou všemocí pověřen? Měl by to být nějaký kolektivní orgán demokratický, volený od soupeřících tříd a stran; anebo nějaký samozvaný diktátor? A jaké geniální vlastnosti by orgán ten musil mít, aby předem vždy věděl a rozhodoval do všech podrobností o takovém výrobním a spotřebním plánu pro všechno obyvatelstvo celého státu, anebo dokonce celého světa? A kterak by se s tím srovnávala osobní svoboda a sebeurčení jednotlivce, jenž by pak celým svým životem a povoláním byl jen mechanickým robotem? A přirozená nerovnost fyzická i duševní nejen individuí, ale i celých národů? A čím nahradit dnešní nejučinnější vzpruhu práce, píle a přičinlivosti, když odpadne naděje na jejich odměnu? Čím vědomí své zodpovědnosti za úspěch a zdar?

Tedy hospodářství podle plánu — ano. Ale jen v přirozených mezích, povaze lidské a osobní svobodě přiměřených. Jinak takový pokus by byl jen skokem do tmy.“

Podobně se vyjadřuje Engliš ve své monografii *Řízené hospodářství* a též i Preiss. Nepostrádá ovšem jisté pikantnosti, když se do pózy obhájců demokracie stavěli i představitelé krajně pravicové buržoazie, která sama nakonec demokracii v Československu zradila a která připravovala fašistické stavovské zřízení.

Odpůrci intervencionismu nebyli liberály starého ražení, i když na podporu svých názorů otiskovali v hospodářských časopisech články „skalních“ staroliberálů Miesese a Rueffa. Jejich názory se spíše blížily dnešním neoliberalům. Nebyli proti zásahům státu vůbec, nýbrž jen proti takovým opatřením, jež by omezovala podnikatelskou svobodu individuálních podnikatelů. Stát se měl podle nich omezit především na zajištění všeobecných podmínek kapitalistického hospodaření. Preiss sám prohlašoval opětovně, že liberalismus starého typu, absolutní „laissez faire“, je dávno mrtev. Také Matoušek neodmítal státní intervenci vůbec a je pro ni v určitých výjimečných případech. „Jako lidský organismus má jiné předpisy lékařské pro dobu zdravého a silného rozvoje a jiné pro dobu nemoci, tak také národní hospodářství nemůže medikamenty, jež musí přijímat v době těžké nemoci — hospodářské krize — užívat v době rekonvalescence a dokonce v době úplného uzdravení. Chci tím říci, že usměrňované a dirigované hospodářství v dnešní širší a intenzivnější formě musí se pokládat jen za nutný léčebný zákrok v době a jen pro dobu abnormálních poměrů národního hospodářství.“⁶⁵⁾ Engliš byl např. pro určité veřejné práce, monopoly ochotně přijímaly odpisy daní i sanace na účet státního rozpočtu a využívaly stát k usku-
těčnění nucené kartelizace. Vždy si však chtěly ponechat volnou ruku ve vlast-

⁶⁵⁾ Matoušek, op. cit., str. 188.

ním organizování a řízení výroby.⁶⁶⁾ A tak pravicově socialistické názory volající po smíšeném státním a soukromém podnikání, po řízení a plánování výroby, jež by byly zároveň i etapou ve vývoji k socialismu, nemohly dojít sluchu u vládnoucího finančního kapitálu, i když se jejich původci a propagátoři snažili, aby je formulovali nejvýš přijatelně.

* * *

⁶⁶⁾ Srov. Preissův výrok: „Jsme si toho vědomi, že v této obtížné době jest nutno pomýšleti i u průmyslu na úpravu a přizpůsobení se dočasně daným poměrům. Toto přizpůsobení se však musí dít tak, aby byla zachována výkonnost našeho průmyslu pro budoucnost. Cestu k tomu zřím jedině v organizaci průmyslu samotného za kontroly a spoluúčinnosti státu, arci bez zásahů do výroby samotné a v dohodě s ostatními složkami hospodářskými.“ (Průmyslový věstník 1932, str. 248.)